

# زیارت دوره ویژه مکه مکرمه

مجتبی نجفی روحانی



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



## فهرست

- ۷ ..... دیباچه
- ۹ ..... پیشگفتار
- ۱۱ ..... مسجد الحرام
- ۱۴ ..... کعبه مشرفه
- ۱۸ ..... ارکان کعبه
- ۲۲ ..... حجر الأسود
- ۲۸ ..... مُلتَمَم
- ۳۲ ..... مستجار
- ۳۶ ..... حَجْرِ اسماعیل
- ۴۰ ..... ناودان رحمت
- ۴۴ ..... درب کعبه
- ۴۷ ..... پرده کعبه
- ۵۰ ..... مطاف
- ۵۲ ..... مقام ابراهیم
- ۵۸ ..... چاه زمزم
- ۶۲ ..... صفا و مروه (مسعی)

۱۱۵.....	مسجد البیعه.....	۶۸.....	عرفات.....
۱۱۹.....	قبرستان ابوطالب.....	۷۲.....	جبل الرحمه.....
۱۲۴.....	مزار شهدای فَخّ.....	۷۴.....	مسجد نمره.....
۱۲۸.....	مسجد تنعیم.....	۷۶.....	مشعر الحرام.....
۱۳۲.....	مسجد شجره.....	۸۰.....	مسجد مشعرالحرام.....
۱۳۶.....	مسجد اجابه.....	۸۲.....	وادی محسر.....
۱۳۸.....	مسجد رایبه.....	۸۲.....	اصحاب فیل.....
۱۴۱.....	مسجد جن.....	۸۵.....	منا.....
۱۴۵.....	مسجد حدیبیه.....	۸۸.....	مسجد خیف.....
۱۵۰.....	چاه طوی.....	۹۱.....	جمرات.....
۱۵۲.....	کارگاه پرده بانای مکه مکرمه.....	۹۴.....	جِعْرانَه.....
۱۵۴.....	موزه حرمین شریفین.....	۹۸.....	مزار اِمّ المؤمنین «میمونه».....
۱۵۶.....	برخی آثار موجود در موزه.....	۱۰۱.....	شَعْبِ اِبِی طَالِب.....
۱۶۱.....	منابع.....	۱۰۳.....	مولدالنبی ﷺ.....
		۱۰۶.....	غار حرا.....
		۱۱۰.....	غار ثور.....

## دیباچه

کتاب‌های فراوانی دربارهٔ آثار تاریخی مکه و مدینه، با رویکرد آموزشی تألیف شده است؛ با این حال، میان انبوه آثار، کتابی که هم جامع و هم مختصر باشد به چشم نمی‌خورد. افزون بر آن نیاز زائران و روحانیون محترم کاروان‌ها نیز ضرورت تألیف چنین اثری را دو چندان می‌کند.

نوشته پیش رو، با وجود اختصار، پاسخگوی نیازهای زائران است. نویسنده کوشیده است، علاوه بر بهره‌گیری از آثار نگارش شده، از تجربه و دانسته‌های مسئولان محترم امور روحانیون که سال‌های متمادی به عربستان رفت و آمد دارند، نیز بهره‌برد و متن را متناسب با زیارت‌های دوره که برای زائران برگزار می‌شود، تدوین کند.

کتاب حاضر افزون بر دارا بودن تصاویر اماکن، دارای نشانی‌های دقیق امروزی است که به آسانی، طالبان این اماکن را راهنمایی می‌کند. امید است، این وجیزه در جای‌جای این سفر روحانی، به کار گرفته شود. گفتنی است، پنجره دیدگان خود را به سوی رهنمودهای سودمندتان می‌گشاییم تا ان شاء الله با کاربست آنها در چاپ‌های بعدی به اعتبار مجموعه بیفزاییم.

انه ولی التوفیق

گروه تاریخ و سیره

پژوهشکده حج و زیارت



## پیشگفتار

شهر مکه به دلیل وجود کعبه در آن ، مقدس ترین شهر جهان است. این شهر تاریخ پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته و رویدادهای تلخ و شیرین بسیاری را در حافظه اش سپرده است. مکه سرزمین هبوط آدم و حوا، زادگاه خاتم انبیاء حضرت محمد مصطفی ﷺ، فاطمه زهرا ؑ و امیر مؤمنان علی ؑ، جایگاه جوشش چشمه توحید و طلوع حیات بخش خورشید اسلام، قبله گاه مسلمانان جهان و محل برگزاری همایش بین المللی سالیانه مسلمانان و انجام مناسک حج است. مشاهد شریفه عرفات، مشعر، منا و مواقیت جعرانه، حدیبیه، قرن المنازل، تنعیم و وجود کوه های ابوقییس، نور، ثور، قعیقعان، خندمه و ثبیر، وادی های

محسّر و چاه طوی و عین زبیده، در کنار بسیاری از اماکن و مساجد تاریخی، یادآور رویدادهای مهم این شهر است.

درباره مکه‌شناسی و اماکن تاریخی آن، آثار بسیاری نگاشته و هر کدام به قدر بضاعتشان به گوشه‌ای از آثار تاریخی آن پرداخته‌اند. در این نوشتار، کوشیده‌ایم تا به اختصار اماکن مکه مکرمه را معرفی و به نکته‌ها و پیام‌های آن اشاره کنیم، اثر حاضر، برگرفته از خرمن نوشتار پیشینیان و راهنمایی‌های حجج اسلام، آقایان نواب و عسکری است که در همین جا از آنان و همه کسانی که در تهیه و تدوین آن همکاری نموده‌اند، تشکر می‌کنم.

بی‌تردید آغاز هر کاری با کاستی‌هایی روبه‌روست. از این رو، از خوانندگان عزیز می‌خواهم که با بیان نقاط قوت و ضعف اثر، حقیر را در رفع کاستی‌های آن یاری فرمایند.

امید آنکه حجاج عزیز، با مطالعه این نوشته مختصر، با آگاهی و شناخت دقیق‌تر به اماکن مکه مکرمه، از برکات فراوان این سفر معنوی و الهی بهره‌مند شوند.

مجتبی نجفی روحانی

## مسجد الحرام

«مسجد الحرام» محبوب‌ترین و گرامی‌ترین مساجد نزد خداوند است<sup>(۱)</sup> که کعبه را همچون نگینی در خود جای داده است.

حضرت ابراهیم عليه السلام حدود مسجد الحرام را مشخص کرد<sup>(۲)</sup>؛ اما اعراب جاهلیت آن را فراموش کردند و اهل مکه، به تدریج در حرم و درون مسجد به خانه‌سازی پرداختند.<sup>(۳)</sup> با قدرت گرفتن اسلام و افزایش جمعیت مسلمانان، مسجد الحرام وسعت یافت. نخستین بار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مسجد الحرام را توسعه داد<sup>(۴)</sup> و رفته رفته بر مساحت آن افزوده شد؛ چنان‌که هم‌اکنون مساحت آن حدود ۳۶۶۱۶۸ متر مربع است. مسجد الحرام با گستردگی کنونی، گنجایش حدود ۸۲۰ هزار نمازگزار را دارد.

---

۱. المستدرک علی الصحیحین، ج ۴، ص ۵۳۱.

۲. کافی، ج ۴، ص ۲۱۰.

۳. تاریخ یعقوبی، ج ۱، ص ۲۳۹.

۴. ربیع الابرار، ج ۱، ص ۳۶۵.

### نکته‌ها:

۱. امام باقر علیه السلام فرمود: «صَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ أَلْفِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ مِنْ الْمَسَاجِدِ»<sup>(۱)</sup>؛ «نماز در مسجدالحرام از صد هزار نماز در مساجد دیگر بافضیلت تر است».
۲. امام صادق علیه السلام فرمود: «هنگامی که به مسجدالحرام وارد شدی، با آرامش و متانت و خشوع داخل شو. هرکس با خشوع وارد شود، بخشیده خواهد شد».<sup>(۲)</sup>
۳. در قرآن کریم، پانزده بار از مسجدالحرام یاد شده است.
۴. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سیری شبانه، از مسجد الحرام، به مسجدالاقصی و به معراج رفت.<sup>(۳)</sup>

۱. ثواب الأعمال و عقاب الاعمال، ص ۳۰.

۲. تهذیب الأحکام، ج ۵، ص ۱۰۰.

۳. تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۶۴.



## کعبه مشرفه

همچنین نخستین و مقدس ترین بنایی که روی زمین ساخته شده، کعبه است. نخستین بار حضرت آدم علیه السلام بود که به امر خدا کعبه را بنا کرد؛ اما بر اثر توفان نوح علیه السلام از بین رفت. (۱)

پس از آن حضرت ابراهیم علیه السلام دوباره این بنا را ساخت. قرآن کریم، درباره بازسازی کعبه، به دست حضرت ابراهیم علیه السلام می فرماید:

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ (۲)

و مکان خانه را برای ابراهیم آشکار کردیم و گفتیم: هیچ چیز را شریک من مساز و خانه مرا برای طواف کنندگان و به نماز ایستادگان و راکعان و ساجدان پاکیزه بدار.

در زمان رسول اعظم صلی الله علیه و آله و قبل از بعثت، قریش با همکاری آن حضرت کعبه

۱. اخبار مکه و ما جاء فيها من الآثار، ج ۱، ص ۳۷.

۲. (حج: ۲۶).



را بازسازی کرد. تاکنون، کعبه دوازده بار از پایه بنا شده است.<sup>(۱)</sup>

### نکته‌ها:

۱. کعبه ارتباط مستقیمی با ارکان اسلام دارد. کعبه قبله‌گاه مسلمانان در نماز و در بسیاری از احکام اسلامی است و طواف آن از ارکان حج و عمره است. نگاه به آن عبادت است و گناهان را از بین می‌برد.<sup>(۲)</sup>
۲. امام صادق علیه السلام فرمود: «مربع بودن کعبه به این دلیل است که عرش خدا بر پایه چهار رکن استوار است و این چهار رکن عبارت‌اند از: سبحان‌الله، الحمدلله، لا إله إلا الله و الله اکبر».<sup>(۳)</sup>

---

۱. تاریخ مکه مکرمه قدیماً و حدیثاً، ص ۳۴.

۲. الکافی، ج ۴، ص ۲۴۰.

۳. علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۹۸.



۳. قرآن کریم از کعبه<sup>(۱)</sup> با نام‌هایی همچون بیت<sup>(۲)</sup>، بیت العتیق<sup>(۳)</sup>، بیت‌المعمور<sup>(۴)</sup>، بیت الحرام<sup>(۵)</sup>، و قبله<sup>(۶)</sup> یاد می‌کند.

---

۱. (مائده: ۹۵ و ۹۷).

۲. (بقره: ۱۲۵ و ۱۲۷، آل عمران: ۹۶ و ۹۷، انفال: ۳۵، ابراهیم: ۳۷، حج: ۲۶ و قریش: ۳).

۳. (حج: ۳۳ و ۲۹).

۴. (طور: ۴).

۵. (مائده: ۲ و ۹۷).

۶. (بقره: ۱۴۴).

## ارکان کعبه

کعبه، چهار گوشه دارد که با عنوان چهار رکن و هر رکنش به نامی مشهور است:

۱. رکن اسود: رکنی که محل قرار گرفتن حجرالأسود است.

۲. رکن عراقی: رکنی که به سمت کشور عراق است.

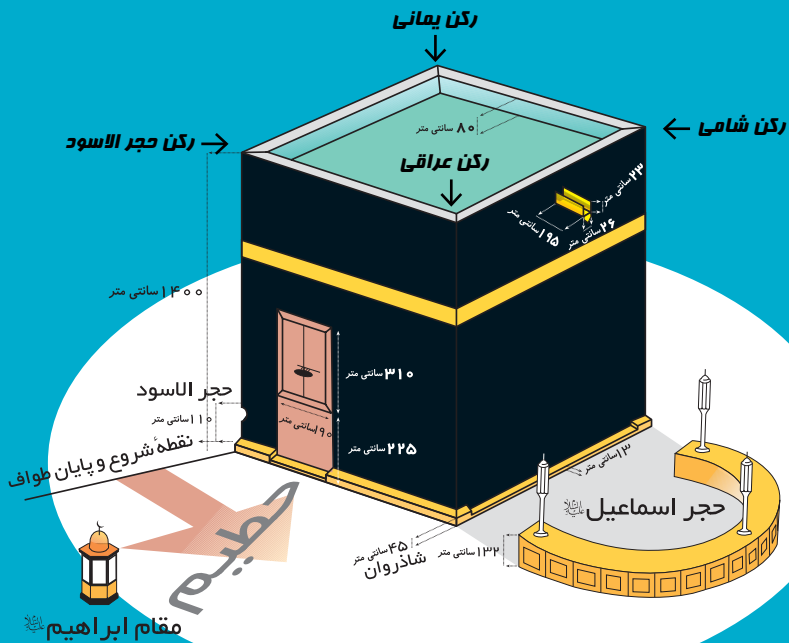
۳. رکن غربی (شامی): رکنی که به سمت کشور مغرب است.

۴. رکن یمنی: رکنی که به سمت کشور یمن است.

از آنجا که ارکان کعبه، با اختلاف کمی در جهت‌های اصلی قرار دارند، هر رکن، نام یکی از جهت اصلی را به خود گرفته است. یعنی رکن اسود را که در سمت شرق واقع است، «رکن شرقی» گویند و رکن‌های بعدی را به ترتیبی که در طواف پیموده می‌شوند، «شمالی»، «غربی» و «جنوبی» نامیده‌اند.

### نکته‌ها:

۱. شروع و پایان هر طوافی باید از امتداد حَجْرِ الْأَسْوَد باشد. یکی از آداب مشترک طواف میان همه مذاهب اسلامی، استلام حجرالاسود است. منظور از



«رکن» بدون پسوند، رکن حجرالأسود است.

۲. رکن‌های یمانی و اسود از دو رکن دیگر بافضیلت‌تر است؛ چنان‌که رسول خدا ﷺ دو رکن یمانی و اسود را استلام می‌کرد، آنها را می‌بوسید و صورتش را بر آنها می‌نهاد<sup>(۱)</sup> و می‌فرمود:

﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾<sup>(۲)</sup>

پروردگارا! به ما در دنیا نیکی عطا کن و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما و ما را از عذاب آتش نگاه دار.

۳. محلی که برای فاطمه بنت اسد شکافته شد تا درون کعبه رود و فرزندش علی بن ابی طالب علیه السلام را به دنیا آورد، کنار رکن یمانی است.

هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در طواف، به رکن یمانی رسید، به سوی کعبه نگاه

کرد و فرمود:

۱. کافی، ج ۴، ص ۴۰۸.

۲. (بقره: ۲۰۱).

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي شَرَّفَكَ وَ عَظَّمَكَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي بَعَثَنِي نَبِيًّا وَ جَعَلَ عَلَيَّ إِمَامًا اللَّهُمَّ أَهْدِ لِي خِيَارَ خَلْقِكَ وَ جَنَّةَ شِرَازَ خَلْقِكَ. (۱)

خدای را سپاس که تو (کعبه) را شرف بخشید و عظیم ساخت و سپاس خدایی را که مرا به نبوت برانگیخت و علی را امام گردانید؛ خدایا خوبان خلقت را به سوی او هدایت کن و او را از آفریدگان شریرت دور دار.

امام صادق علیه السلام درباره این رکن فرمود: «رکن یمانی، دری از درهای بهشت است و از روزی که گشوده شده، بسته نشده است و ما از این در وارد بهشت می شویم». (۲)

۴. جهت جغرافیایی ایران به سمت قبله، در زاویه میان حجرالأسود و رکن عراقی است.

---

۱. کافی، ج ۴، ص ۴۱۰.

۲. همان، ص ۴۰۹.

## حجر الأسود

«حجر الأسود»، سنگی سیاه، مایل به سرخ، با نقطه‌های قرمز و خط‌های زرد است که در زاویه شرقی کعبه نصب شده و از عناصر اصلی آن به شمار می‌آید. طواف، از مقابل آن آغاز و در همان جا پایان می‌یابد. قطر آن سی سانتی متر و وزنش بیش از دو کیلو است. این سنگ سبک‌تر از آب است و در آب فرو نمی‌رود.

حجر الأسود، سنگ یکپارچه‌ای بود که بر اثر تحولات و حوادث، هشت قطعه شده است و در محفظه‌ای از جنس نقره قرار دارد. این سنگ در رکن اسود، در ارتفاع ۱۱۰ سانتی‌متر از سطح مطاف قرار دارد.

حجر الأسود، سنگی بهشتی است که خداوند برای حضرت آدم علیه السلام فرستاد. (۱) در ماجرای توفان نوح، کوه ابوقبیس امانت‌دار حجرالأسود بود. حضرت ابراهیم علیه السلام هنگام ساختن کعبه، از این کوه ندایی شنید که ای ابراهیم! برای تو امانتی نزد من است. حضرت ابراهیم علیه السلام رفت و حجرالأسود را برداشت و در

۱. علل الشرائع، ج ۲، ص ۳۹۹.



رکن کعبه نصب کرد. (۱)

در زمان جوانی پیامبر ﷺ کعبه به دست قریش مرمت شد. اما پس از بازسازی، بر سر نصب حجرالأسود، میان قریشیان، مشاجره‌ای در گرفت. پیامبر ﷺ با تدبیری حساب شده حجرالأسود را درون پارچه‌ای گذاشت و دستور داد هر یک از سران قبایل، گوشه‌ای از آن را بگیرند و به سمت رکن بیاورند. سپس خود پیامبر ﷺ آن را برداشت و در جای کنونی نصب کرد. به این ترتیب همه قبایل در این افتخار شریک شدند و از خونریزی حتمی جلوگیری شد. (۲) هنگام بازسازی کعبه به دستور عبدالملک نیز امام زین العابدین علیه السلام حجرالأسود را در جای خود نصب کرد. در سال ۳۱۷ ه. ق. یکی از فرقه‌های منسوب به «اسماعیلی» که به «قرامطه» شهرت داشتند، حجر الاسود را از کنار کعبه برداشتند و به «احسا» بردند. آنان به مدت ۲۲ سال سنگ را در آنجا نگاه داشتند و سپس در عید قربان سال ۳۳۹ ه. ق. آن را به جای نخست بازگرداندند. (۳)

۱. وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۳۲۸.

۲. السیره النبویه، ج ۱، ص ۱۹۷.

۳. تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۶۲۶.



## نکته‌ها:

۱. این سنگ در آغاز سفید بود؛ اما گناهکاران با لمس کردن، آن را سیاه کردند؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

نَزَلَ الْحِجْرُ الْأَسْوَدُ مِنَ الْجَنَّةِ وَ هُوَ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ، فَسَوَّدَتْهُ حَطَايَا بَنِي آدَمَ.<sup>(۱)</sup>

حجرالأسود از بهشت نازل شد، درحالی‌که از شیر سفیدتر بود؛ ولی گناهان فرزندان آدم آن را سیاه کرد.

از تغییر رنگ حجرالأسود دانسته می‌شود، گناهایی که در سنگ چنین اثری می‌گذارد، بر قلب آثار مخربی وارد می‌کند.

۲. مشاهده حجرالأسود، یادآور بیعت دوباره و مصافحه با خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله است. مشاهده حجرالأسود، یادآور گواهی‌دادنش بر اعمال در روز قیامت و شفاعت است و این یادآوری، موجب تقوای قلوب و تقرب الهی می‌شود که همان بزرگ داشتن شعائر الهی است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند در روز قیامت، حجرالأسود را جان می‌بخشد تا شهادت دهد که چه کسی آن را استلام

---

۱. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۹۲.

کرده است» (۱).

۳. رکن حجرالأسود، تکیه گاه امام زمان علیه السلام در بدو ظهور خواهد بود و آن حضرت، در حالی که بر حجرالأسود تکیه می دهد، مردم را به بیعت خویش فرامی خواند. امام صادق علیه السلام در این باره فرمود:

وَمِنْ ذَلِكَ الْمَكَانِ يَهْبِطُ الطَّيْرُ عَلَى الْقَائِمِ عليه السلام فَأَوَّلُ مَنْ يُبَايِعُهُ ذَلِكَ الطَّائِرُ وَهُوَ وَاللَّهِ جِبْرِئِيلُ عليه السلام وَإِلَى ذَلِكَ الْمَقَامِ يُسْنِدُ الْقَائِمُ ظَهْرَهُ وَهُوَ الْحَجَّةُ وَالدَّلِيلُ عَلَى الْقَائِمِ. (۲)

از آن مکان (حجرالأسود) پرنده بر حضرت قائم علیه السلام نازل می شود. اولین کسی که با آن حضرت بعد از ظهور بیعت می کند، همان پرنده است. به خدا سوگند آن پرنده جبرئیل است. امام عصر علیه السلام بر دیوار رکن حجرالأسود تکیه می زند و حجرالأسود حجت و برهان بر امام زمان علیه السلام است.

۴. بر اساس روایات، حجرالأسود دارای ادراک و شعور است؛ پس بر کسانی که بر او وارد می شوند، لازم است آداب حضور را رعایت کنند. استلام حجرالأسود و

۱. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۲۷.

۲. کافی، ج ۴، ص ۱۸۵.

بوسیدن آن، دعاکردن، تکبیر و ذکر صلوات، از جمله این آداب است.  
۵. شایسته است هنگام استلام و بوسیدن حجرالأسود، رعایت حال دیگران  
شود. امام صادق علیه السلام فرمود: «در صورتی که کسی اطراف حجر نبود و به راحتی  
امکان استلام و بوسیدن وجود داشت، آن را ببوسید و در وقت ازدحام از دور،  
با اشاره بر او تکبیر بگویید».<sup>(۱)</sup>

---

۱. تهذیب الاحکام، ج ۵، ص ۱۰۳.

## ملتزم

فاصله حجرالأسود تا در کعبه را «ملتزم» می‌نامند.<sup>(۱)</sup> این مکان، جای دعا و استغفار، اقرار به گناه و محل استجابت دعاست. هنگامی که حضرت آدم علیه السلام و حوا به زمین آمدند، آدم علیه السلام در کنار ملتزم، به گناه خودش اقرار کرد. امام صادق علیه السلام در این باره فرمود:

لَمَّا طَافَ آدَمُ بِالْبَيْتِ وَانْتَهَى إِلَى الْمُلتَزِمِ، قَالَ لَهُ جِبْرِيلُ: يَا آدَمُ، أَقِرِّ لِرَبِّكَ بِذُنُوبِكَ فِي هَذَا الْمَكَانِ [إِلَى أَنْ قَالَ] فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ يَا آدَمُ قَدْ غَفَرْتُ لَكَ ذَنْبَكَ.<sup>(۲)</sup>

هنگامی که حضرت آدم علیه السلام به طواف کعبه پرداخت و به ملتزم رسید، جبرئیل به او گفت: «ای آدم، در پیشگاه پروردگارت، به گناهات اقرار کن.» [پس از اقرار آدم] خدای [عزوجل] به او وحی فرمود که گناهت را آمرزیدم. خداوند در این مکان، توبه حضرت آدم علیه السلام را پذیرفت و او را مورد عفو و رحمت خویش قرار داد. خداوند در پاسخ حضرت آدم علیه السلام آن گاه که در ملتزم، برای گناهان فرزندانش درخواست آمرزش کرد، چنین

۱. المعالم الأثيرة، ص ۲۷۸.

۲. کافی، ج ۴، ص ۱۹۴.



و عده داد: «ای آدم! هر کس از فرزندان، به اینجا (ملتزم) بیاید و مانند تو به گناهانش اقرار و از آنها توبه و استغفار کند، او را می بخشیم.»<sup>(۱)</sup>

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام سر و صورت و دست‌ها و سینه خود را به این مکان می چسبانند و دعا می خوانند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از فتح مکه به عباس، عموی خود فرمود:  
 «دو برادرزاده‌ات «عتبه» و «معتب» کجایند؟» عباس پاسخ داد: «آنان با مشرکان از شهر بیرون رفته و کناره گرفته‌اند.» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «برو آن دو را پیش من بیاور.» آن دو به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله آن دو را به اسلام دعوت کرد و پذیرفتند. آن گاه حضرت دست آن دو را به دست گرفت و درحالی که میان آن دو حرکت می کرد، آنان را به ملتزم برد و ساعتی دعا کرد و برگشتند و در چهره ایشان شادی نمایان بود. عباس می گوید، گفتم: «ای رسول خدا، خدایت شاد و مسرور گرداند که در چهره شما شادی می بینم.» حضرت فرمود: «آری، از خداوند

۱. کافی، ج ۴، ص ۱۹۴.

متعال مسئلت و استدعا کردم که گناهان این دو پسر عمومی مرا ببخشد و آن دو را به من عفو کرد».(۱)

### نکته‌ها:

۱. اقرار به گناه، کنار ملتزم زیباتر و پسندیده‌تر است؛ چرا که پیامبران الهی، پیشوایان معصوم علیهم‌السلام و پیشاپیش همه، حضرت آدم علیه‌السلام در آنجا به گناهان خویش اقرار کرده‌اند. امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هیچ بنده‌ای در اینجا به گناهانش اعتراف نمی‌کند و طلب استغفار نمی‌نماید، جز آنکه خداوند او را می‌بخشد».(۲)
۲. اسلام، خلاف آیین کلیسا که پیروان خود را وامی‌دارد تا برای آمرزش گناهان، نزد مقامات کلیسا اعتراف کنند، به مسلمانان سفارش می‌کند که تنها در محضر پروردگار، به گناه خویش اقرار کنند.

---

۱ . الطبقات الکبری، ج ۴، ص ۴۵.

۲ . کافی، ج ۴، ص ۴۱۰.

## مستجار

فاصله رکن یمانی تا باب المسدود را در پشت کعبه مستجار گویند که محل پناهجویی و دعا برای آمرزش گناهان است.<sup>(۱)</sup> مستجار از مکان‌های استجابت دعاست و مستحب است حاجی در شوط آخر طواف، صورت و دست‌هایش را بر دیوار آن بگذارد و پهلو و پیشانی‌اش را به آن بمالد و به گناهان خود اعتراف کند. مستجار، محل ورود فاطمه بنت اسد علیها السلام به کعبه برای به دنیا آوردن امام علی علیه السلام است.

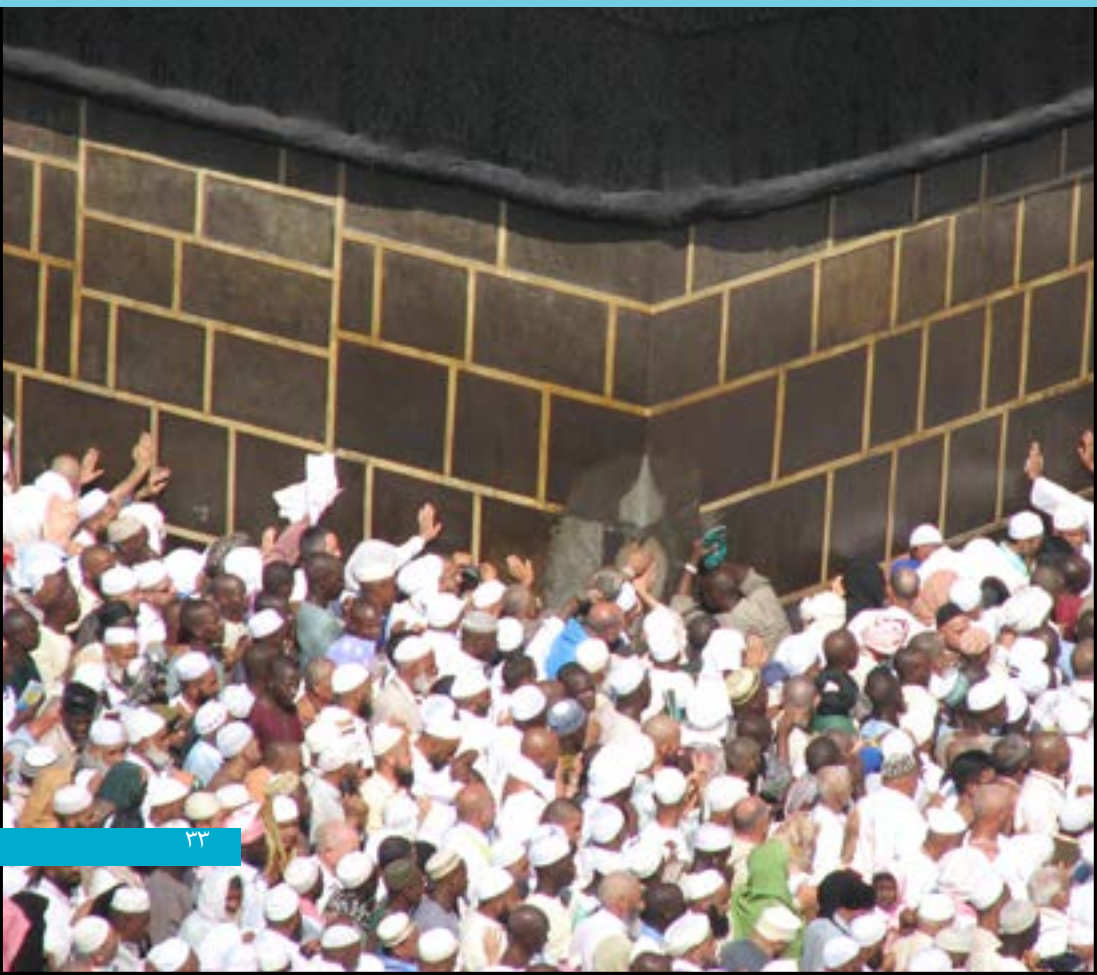
### نکته‌ها:

۱. امام صادق علیه السلام فرمود:  
وقتی طواف خود را به پایان رساندی و به آخر کعبه، روبه‌روی مستجار - که فاصله کمی با رکن یمانی دارد - رسیدی، دست‌های خود را به کعبه باز کن و بدن و صورت خود را به کعبه بچسبان و بگو:

---

۱. کافی، ج ۴، ص ۴۱۱.





اللَّهُمَّ الْبَيْتُ بَيْتُكَ، وَالْعَبْدُ عَبْدُكَ، وَهَذَا مَكَانُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ النَّارِ. (۱)

خدایا! این خانه، خانه توست و این بنده، بنده توست و این است وضع کسی که از آتش دوزخ به تو پناه آورده است.

۲. روزی فاطمه بنت اسد رضی الله عنها در حال طواف زمان وضع حملش رسید. ایشان در همان حال خداوند متعال را به اسمای حسنایش و به طفل درون رحمش قسم داد و پناه خواست. زمانی که در محدوده مستحار بود، به اراده پروردگار، دیوار کعبه شکافته شد و هاتفی ندا داد: «ای فاطمه، درون خانه بیا». آن بانوی بزرگوار، درون کعبه رفت و دیوار به جای خود برگشت. در این هنگام کوشیدند تا در کعبه را باز کنند؛ اما بی فایده بود. هنگامی که نوزاد کعبه به دنیا آمد، پس از سه روز، دیوار دوباره شکافته شد و فاطمه بنت اسد رضی الله عنها همراه مولود کعبه، حضرت علی رضی الله عنه بیرون آمدند و دیوار به حالت نخست برگشت. (۲) در این هنگام، هاتفی ندا داد:

۱. کافی، ج ۴، ص ۴۱۱.

۲. علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۳۶.

يا فاطمةُ سَمِّيهِ عَلِيًّا فَهُوَ عَلِيٌّ وَاَنَا الْعَلِيُّ الْأَعْلَى يَقُولُ إِنَّ شَقَقْتُ اسْمَهُ مِنْ اسْمِي. (۱)

ای فاطمه، فرزند خود را علی نام بگذار، او علی است و من علی هستم. خدا می‌فرماید اسم او را از اسم خود مشتق کردم.

---

۱. اُمالی صدوق، ص ۱۳۳.

## حجر اسماعیل

در قسمت شمالی کعبه، دیواری قوسی شکل از سنگ مرمر سفید و با ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر قرار دارد که از رکن عراقی تا رکن غربی کشیده شده است. فضای میان کعبه و این دیوار نیم‌دایره‌ای را «حجر اسماعیل» می‌گویند. «حجر» به معنای پناه و دامن است. این مکان با راهنمایی جبرئیل، محل فرود آمدن حضرت ابراهیم علیه السلام، همسرش هاجر و حضرت اسماعیل علیه السلام شد و به فرمان خداوند، کاشانه اسماعیل علیه السلام و مادرش قرار گرفت. (۱) اسماعیل علیه السلام مادرش را در بیت خود دفن کرد و به سبب علاقه بسیاری که به او داشت، قبر مادر را به گونه‌ای ساخت که زیر پای مردم نباشد. (۲)

این حجر، مَضجع اسماعیل علیه السلام، هاجر و عده‌ای از حاملان وحی و پیامبران الهی است و عنوان «آیت پرودگار» به خود گرفته است. (۳) حجر اسماعیل، قبله نیست؛

۱. کافی، ج ۴، ص ۲۱۰.

۲. علل الشرائع، ج ۱، ص ۳۷.

۳. کافی، ج ۴، ص ۲۱۰.



ولی مطاف است و این نشانه عظمت و فضیلت آن است. در این مکان نماز خواندن و احرام بستن، برای حج تمتع مستحب است و فضیلت بسیار دارد. تاریخ، صحنه‌های گوناگونی را از حضور پیامبر اسلام ﷺ در حجر اسماعیل ثبت کرده است. حجر اسماعیل محل نشستن و موضع اعلام رسالت، جایگاه تلاوت آیات قرآن و عبادتگاه، مکان پاسخ به سؤالات و محل وقوع و مشاهده معجزه‌های پیامبر اکرم ﷺ است.

### نکته‌ها:

۱. بر اساس روایات، فضیلت نماز در حجر اسماعیل در مقایسه با نقاط دیگر مسجد الحرام، بعد از «حطیم» و «مقام ابراهیم» در رتبه سوم قرار دارد. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «هرگاه خواستی در کعبه نماز بگزاری، در حجر [اسماعیل] نماز بگزار که بخشی از کعبه است». (۱)
۲. پس از نزول سوره مسد، هنگامی که پیامبر ﷺ در حجر اسماعیل نشسته

---

۱. سنن ابی داود، ح ۲۰۱۸.

بود، «ام جمیل»، زن ابولهب با سنگی قصد حمله به پیامبر ﷺ داشت. آن حضرت با خواندن آیه مبارکه: ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا﴾ (اسراء: ۴۵) از دید او پنهان ماند و با اینکه ام جمیل، مقابل پیامبر اکرم ﷺ ایستاده بود، از دیگران سراغ آن حضرت را می‌گرفت. (۱)

۳. مشرکان در حجر اسماعیل از پیامبر اکرم ﷺ درخواست معجزه شق القمر کردند. از این رو این معجزه روی داد و ماه دو نیم شد؛ به گونه‌ای که کوه حرا میان آن دیده شد. دوباره به درخواست مشرکان ماه به حالت نخست بازگشت. زمانی که مشرکان این منظره را دیدند، به جای آنکه ایمان بیاورند، گفتند: «محمد ما را جادو کرد». خداوند متعال درباره «شق القمر» و برخورد ناشایست قریش، این آیات را نازل فرمود:

﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ، وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ

مُسْتَمِرٌّ﴾ (۲)

۱. اخبار مکه، ج ۱، ص ۳۱۶.

۲. (قمر: ۱ و ۲).

آن ساعت نزدیک گردید و ماه شکافته شد و اگر مشرکان نشانه‌ای و معجزه‌ای چون شق‌القمر ببینند، روی برمی‌گردانند و می‌گویند: «این سحر کامل است». (۱)

۴. در روایت آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از حجر اسماعیل به معراج رفت. (۲)

### ناودان رحمت

ناودان رحمت، ناودانی از طلاست که بر بام کعبه نصب است و در جهت شمال کعبه، به سمت حجر اسماعیل است. قریش، نخستین کسانی بودند که سقف کعبه را پوشاندند و ناودانی از جنس چوب برای آن گذاشتند. (۳) اکنون، این ناودان با ورقه‌های طلا آذین شده است. هرگاه باران بر بام کعبه ببارد، آب از ناودان در فضای حجر اسماعیل می‌ریزد. بهترین نقطه حجر اسماعیل، زیر ناودان است. این مکان، محل نماز «شبر» و «شیر»، فرزندان «هارون نبی» است

۱. الخرائج و الجرائح، ج ۱، ص ۱۴۱.

۲. بحارالانوار، ج ۱۸، ص ۳۱۷، ح ۳۲.

۳. تاریخ مکه المکرمه قدیماً و حدیثاً، ص ۴۹.





و ائمه اطهار علیهم السلام نیز در آنجا نماز می خواندند. (۱) هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در طواف، مقابل ناودان کعبه می رسید، می فرمود: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الرَّاحَةَ عِنْدَ الْمَوْتِ وَالْعَفْوَ عِنْدَ الْحِسَابِ» (۲)؛ «خداوند! در آن زمان که مرگ به سراغم آید، راحتی و در آن هنگام که در برابر حساب اعمال، حاضرم کنی، عفو را به من ارزانی دار».

### نکته‌ها:

۱. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هر کس زیر ناودان کعبه بایستد و دعا کند، خداوند دعا و استغاثه او را استجابت می کند و گناهان گذشته اش را همانند روز ولادتش پاک می کند». (۳)
۲. باران جاری شده از ناودان رحمت، تسکین دهنده دردهاست. امام صادق علیه السلام فرمود: «مَاءُ الْمِيزَابِ يَشْفِي الْمَرِيضَ» (۴)؛ «آب ناودان کعبه، بیمار را شفا می دهد».

۱. کافی، ج ۴، ص ۲۱۴.

۲. اخبار مکه و ما جاء فيها من الآثار، ج ۱، ص ۳۱۹.

۳. همان، ص ۳۱۸.

۴. بحار الأنوار، ج ۵۹، ص ۲۸۶.

صارم می‌گویید:

یکی از دوستان ما در مکه بیمار شد و به حالت احتضار افتاد. امام صادق علیه السلام را دیدم. حضرت فرمود: «صارم! فلانی چگونه است؟» گفتم: «در حال جان دادن است» فرمود: «به او آب ناودان [کعبه] بخورانید». هنگام بارش باران به مسجدالحرام آمدم، مقداری آب فراهم کرده و به سرعت، سراغ بیمارم رفتم. آب میزاب را به او خوراندم. چیزی نگذشت که سلامتی خود را بازیافت.<sup>(۱)</sup>

---

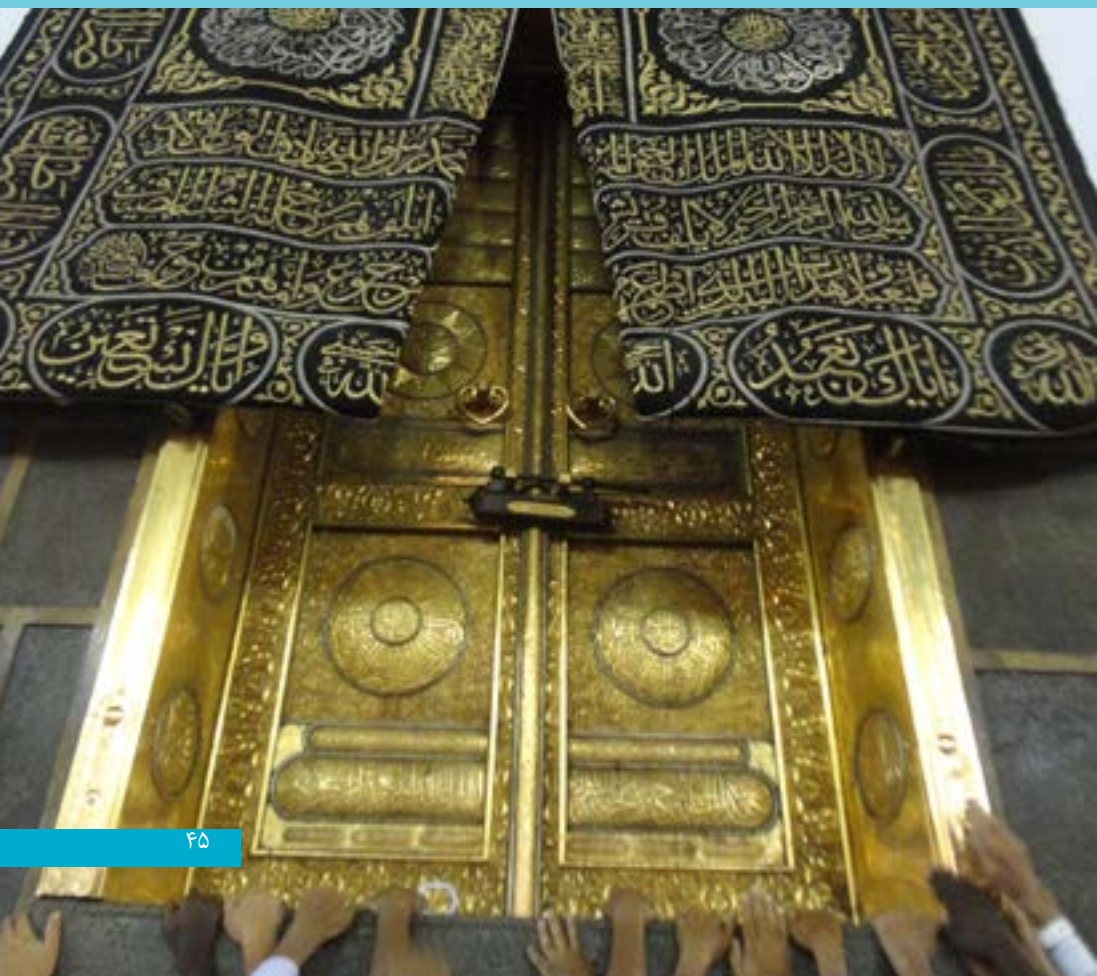
۱. المحاسن، ص ۵۷۲؛ کافی، ج ۶، ص ۳۸۲؛ بحارالانوار، ج ۶۳، ص ۴۵۷.

## درب کعبه

حضرت ابراهیم علیه السلام هنگام ساختن کعبه دو درگاه بدون درب، هم‌سطح زمین برای آن گشود. در آن زمان، حجاج از درگاه شرقی وارد کعبه و از درگاه غربی خارج می‌شدند. قریش، در دوران جوانی پیامبر صلی الله علیه و آله هنگام بازسازی کعبه، برای نخستین بار درب چوبی برای کعبه نصب کردند. آنان این درب را بالاتر از زمین قرار دادند و درگاه غربی کعبه را بستند. در بازسازی‌های بعدی نیز این شیوه ادامه یافت.

دربی که اکنون بر کعبه نصب است، از جنس چوب ساج و دارای دو جدار بیرونی و درونی است. وزن درب کعبه حدود ۲۸۰ کیلوگرم و با پوششی از طلا تزیین شده است. درب کعبه، به آیات قرآن به خط ثلث، مزین است. این درب با طول ۳/۱ متر و عرض ۱/۹ سانتی‌متر، در ارتفاع ۲/۲۵ متری از کف قرار گرفته است.

درب کعبه را با قفل زراندودی می‌بندند که روی آن آیات قرآنی نوشته شده است. کلید قفل هم از طلاست.



### نکته‌ها:

۱. قبل از اسلام، کلیدداری کعبه از منصب‌های مهم بود. هنگام فتح مکه، کلیددار کعبه «عثمان بن طلحه» بود. زمانی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد این شهر شد، عثمان بن طلحه که تا آن زمان مشرک بود، درب کعبه را بست و بر بام آن رفت. پیامبر صلی الله علیه و آله کلید را از او خواست، اما او نداد. علی بن ابی طالب علیه السلام به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله کلید را از او گرفت و درب کعبه را باز کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله داخل کعبه رفت و دو رکعت نماز خواند. هنگام خروج پیامبر صلی الله علیه و آله، عباس کلید را خواست که این آیه نازل شد: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾<sup>(۱)</sup> و پیامبر صلی الله علیه و آله کلید را به علی بن ابی طالب داد تا به عثمان بن طلحه بسپارد و او نیز مسلمان شد. از آن زمان تاکنون، کلید در دست خاندان «شیبیه» است.<sup>(۲)</sup>

۲. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «أَمْنِي جَبْرِئِيلُ عِنْدَ بَابِ الْكَعْبَةِ مَرَّتَيْنِ»؛<sup>(۳)</sup> «کنار درب کعبه، دو بار جبرئیل امام جماعت من شد».

۳. باب توبه، دری است داخل کعبه که به روی بام آن گشوده می‌شود.

۱. (نساء: ۵۸).

۲. مناقب آل ابی طالب لابن شهر آشوب، ج ۲، ص ۱۴۳.

۳. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۱، ص ۳۵۱.

## پرده کعبه

پرده کعبه، پارچه‌ای سیاه رنگ است که تمام چهار گوشه کعبه، غیر از حجرالأسود را می‌پوشاند. نخستین بار اسماعیل علیه السلام روی کعبه پرده کشید.<sup>(۱)</sup> در عصر اسلام، نخستین بار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سال هشتم هجرت، پس از فتح مکه پرده کعبه را تعویض کرد.<sup>(۲)</sup> جنس آن پرده از پارچه یمانی بود و پیامبر صلی الله علیه و آله آن را از بیت المال فراهم کرد. حضرت علی علیه السلام نیز پرده کعبه را همه‌ساله از عراق می‌فرستاد.<sup>(۳)</sup> در قرون اخیر، پرده کعبه به رنگ مشکی و با نوشته‌های طلایی بافته می‌شود و همه‌ساله در روز عید قربان تعویض می‌شود. این پرده، سرتاسر خانه کعبه، به‌استثنای جایگاه در و حجرالأسود را می‌پوشاند.

پرده کعبه از ۵۴ قواره ترکیب شده و طول هر قواره آن چهارده متر و پهنای آن ۹۵ سانتی‌متر است که مساحت کلی آن حدود ۲۶۵۰ مترمربع می‌شود. کمربند آن از شانزده قواره درست شده که طول آن ۴۵ متر و پهنای آن ۹۵ سانتی‌متر است. میان مربع‌های پرده، کلمه «لا اله الا الله» و «محمد رسول الله» نوشته شده است.

---

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۳۳؛ شفاء الغرام باخبار البلد الحرام، ج ۱، ص ۱۹۷.  
۲. الکعبه و الکسوه، احمد عبد الغفور عطار، ص ۱۳۶.  
۳. وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۳۲۴.

همچنین آیه‌های بسیاری درباره حج و خانه خدا، با رشته‌های نقره‌ای طلاقم بر آن نگاشته شده است.

برای تهیه جامه کعبه به ۶۷۰ کیلوگرم ابریشم سفید خالص نیاز است تا با ۷۲۰ کیلوگرم مواد، رنگ‌آمیزی کنند. برای تهیه پرده کعبه، بالغ بر هفده میلیون ریال سعودی هزینه می‌شود.

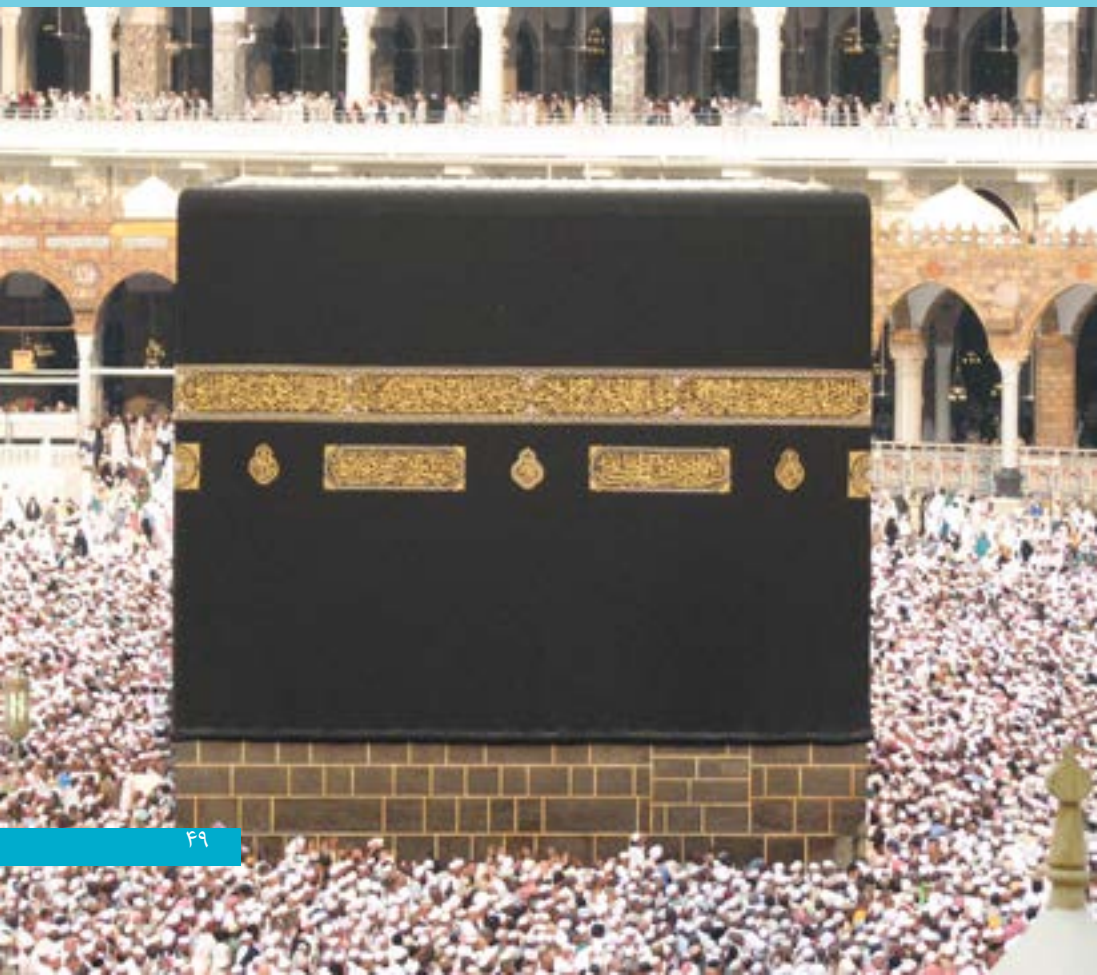
### نکته‌ها:

۱. در روایات اهل بیت علیهم‌السلام گرفتن پرده کعبه و تضرع و دعا در آن هنگام تأکید شده است. منظور از گرفتن پرده کعبه آن است که بنده آمرزش گناهانش را از خداوند بخواهد و مانند گناهکاری که خود را به دامن بزرگی می‌افکند تا از تقصیر او درگذرد، خود را به پرده کعبه بیاویزد.

۲. در عصر عباسی، مسلمانان به جامه کعبه توجه ویژه‌ای کردند. آنان جامه کعبه را از بهترین و گران‌بهارترین نوع ابریشم می‌بافتند. این ابریشم را از شهر «تنیس» مصر که شهرت بسزایی در منسوجات گران‌قیمت داشت، می‌آوردند و با تشریفات خاصی به مکه می‌فرستادند.

۳. داخل کعبه را با پرده‌ای سبز رنگ پوشانده‌اند که هر چند سال یک بار تعویض می‌شود.





## مطاف

فضای اطراف کعبه را که حجاج در آن طواف می‌کنند، «مطاف» می‌گویند. در صدر اسلام، زمین مطاف از خاک بود. در سال ۹۱ هجری، مطاف سنگ‌فرش شد<sup>(۱)</sup> و در حال حاضر از سنگ مرمر سفید پوشانده شده است.

پس از اسلام رفته رفته گرد کعبه بناهایی ساخته شد: گنبدچاه زمزم، منبر، مأذنه، باب بنی‌شیبه، مقام‌های چهارگانه اهل سنت و مقام ابراهیم، از جمله این بناهاست. با زیاد شدن حج‌گزاران در عصر حاضر، به منظور توسعه مطاف، منبر، مأذنه و ورودی چاه زمزم را از مطاف به خارج آن منتقل کردند. باب بنی‌شیبه و مقام‌های چهارگانه اهل سنت تخریب شد و بنای قدیم مقام ابراهیم نیز به محفظه شش‌گوش کاهش یافت.<sup>(۲)</sup> مساحت کنونی مطاف به هفده هزار مترمربع افزایش یافته است.<sup>(۳)</sup>

۱. مکه مکرمه تاریخ و معالم، ص ۵۸.

۲. همان، ص ۶۹.

۳. همان، ص ۵۹.



## مقام ابراهیم

«مقام ابراهیم» سنگی بهشتی است<sup>(۱)</sup> که جای پای حضرت ابراهیم علیه السلام روی آن نقش بسته و در ۱۴ متری شرق حجرالأسود و مقابل درِ کعبه واقع است.<sup>(۲)</sup> این سنگ مکعب شکل، از نوع مرمر و به رنگ سفید مایل به زردی و سرخی است که ابعاد آن حدود ۴۰ × ۴۰ سانتی متر است.

اطراف مقام ابراهیم را با پوششی از ورق طلای خالص بسته‌اند. بر اثر تماس دست‌ها و بوسیدن مردم این سنگ آثار اولیه خود را از دست داده است و اثر دقیق پاها و انگشتان در آن مشخص نیست و تنها دو حفره برجای مانده است. حضرت ابراهیم علیه السلام هنگام ساختن کعبه روی این سنگ می‌ایستاد<sup>(۳)</sup> و زمانی که مأمور شد مردم را به حج دعوت کند، بالای این سنگ رفت و فراخوان عمومی کرد.<sup>(۴)</sup>

۱. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۲۷؛ تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۵۹.

۲. تاریخ مکه المكرمة قدیماً و حدیثاً، ص ۵۰.

۳. روضة المتقین، ج ۴، ص ۱۱۴.

۴. بحارالانوار، ج ۱۲، ص ۱۸.





امام صادق علیه السلام فرمود:

هنگامی که خداوند به ابراهیم علیه السلام وحی کرد اعلام حج کند، ایشان سنگی را که جای پایش بر آن است، گرفت و کنار خانه کعبه، درست مقابل موضع کنونی مقام نهاد و بر آن ایستاد و با صدای بلند فرمان الهی را اعلام نمود. همین که ابراهیم علیه السلام لب به سخن گشود، آن سنگ تحمل وی را نداشت و دو پای او در آن فرو رفت. (۱)

امام باقر علیه السلام درباره مکان مقام ابراهیم علیه السلام فرمود:

جایگاه مقامی که حضرت ابراهیم علیه السلام آن را کنار کعبه قرار داده بود، همین طور بر جای خود بود تا آنکه [در زمان] جاهلیت آن را به جایی که امروز در آن است، منتقل کردند. هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، آن را به همان مکانی که حضرت ابراهیم علیه السلام آن را گذاشته بود، بازگرداند. مقام ابراهیم بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله نیز همان جا بود تا اینکه عمر به خلافت رسید و مقام ابراهیم را دوباره به این مکان منتقل کرد. (۲)

اکنون مقام ابراهیم در فاصله سیزده متری از کعبه قرار دارد. روزی حضرت

۱. الرواشع السماویه، ج ۱، ص ۲۳؛ بحار الانوار، ج ۱۲، ص ۹۴.

۲. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۳؛ فروع کافی، ج ۴، ص ۲۲۳.

علی علیه السلام در حضور یاران خاص خود خطبه‌ای خواند و پس از بر شمردن تحریف‌های زمامداران پیشین در احکام، فرمود:

اگر من بخواهم امت اسلامی را به زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله برگردانم و آنان را به اجرای صورت درست این احکام وادار کنم، سپاهیان من از اطرافم پراکنده می‌شوند و جز تعداد اندکی از کسانی که موقعیت و فضیلت مرا می‌شناسند، کسی با من نمی‌ماند.<sup>(۱)</sup>

امام در این خطبه، یکی از احکام تحریف شده را، تغییر محل مقام ابراهیم از محل زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله معرفی کرد.

از امام رضا علیه السلام سؤال شد: آیا نماز طواف، پشت مقام ابراهیم، جایی که امروزه قرار دارد، خوانده شود یا جایی که در زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله قرار داشت. حضرت فرمود: «همان جایی که امروز قرار دارد».<sup>(۲)</sup>

اکنون این سنگ، درون محفظه‌ای کریستالی است که خود این محفظه، میان ضریحی شش گوش و مشبک قرار دارد.

---

۱. نهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه، ج ۱، ص ۱۱۴.

۲. کافی، ج ۴، ص ۴۲۴.

## نکته‌ها:

۱. در ظاهر مقام ابراهیم تنها قطعه سنگی است که رد پای انسانی بر آن نقش بسته است، اما از نظر تاریخی، از ویژگی خاص و معنویت بالایی برخوردار است. در فقه امامیه، نماز طواف در حج و عمره، جز پشت مقام ابراهیم یا نزدیک آن پذیرفته نیست؛ چنان‌که آیه کریمه: ﴿وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّیْنَ﴾<sup>(۱)</sup> بیان می‌کند.

۲. پیامبر اکرم ﷺ در باره فضیلت مقام ابراهیم علیه السلام فرمود: «هنگامی که نزد مقام دو رکعت نماز خواندی، خداوند پاداش دو هزار رکعت نماز قبول شده برای تو می‌نویسد.»<sup>(۲)</sup>

۳. واسطه بودن مقام ابراهیم بین نمازگزار و کعبه و تأکید قرآن بر این موضوع ﴿وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ﴾ جایگاه رفیع نبوت و امامت را در هدایت انسان به سوی خداوند نشان می‌دهد.

۱. (بقره: ۱۲۵).

۲. أمالی صدوق، ص ۵۵۰.



۴. یکی از ویژگی‌های مقام ابراهیم و حجرالأسود این است که در دوران جاهلیت از پرستش مشرکان در امان ماندند. مشرکان برای این دو سنگ، اهمیت و احترام قائل بودند، اما آنها را مانند دیگر بت‌های سنگی نمی‌پرستیدند. علت مصون ماندن این سنگ‌ها از پرستش مشرکان، این بود که گفته نشود مسلمانان در پیشگاه بت‌های مشرکان نماز می‌خوانند.<sup>(۱)</sup>

---

۱. التاریخ القویم، ج ۳، ص ۲۴۱.

## چاه زمزم

زمزم، از برجسته‌ترین آثار مسجدالحرام است که در بیست متری شرق حجرالأسود واقع شده است و پیشینه تاریخی آن به دوران حضرت ابراهیم علیه السلام باز می‌گردد. پس از آنکه حضرت ابراهیم علیه السلام به امر خداوند، همسر و فرزندش را در مکه رها کرد، نوزادِ هاجر تشنه شد. هاجر برای یافتن آب او را در محل کنونی زمزم گذاشت و فاصله میان کوه صفا و مروه را هفت بار پیمود. با شنیدن صدای درندگان، نگران وضعیت فرزند خود شد و به سرعت به سمت اسماعیل بازگشت. هنگامی که به وی رسید، به اعجاز الهی، زیر پای اسماعیل چشمه‌ای آشکار و روان شد. هاجر قدری خاک جلوی آن ریخت و به زبان عبری گفت: «زم زم»؛ «بایست». از این رو، زمزم نام گرفت.<sup>(۱)</sup> بعدها اسماعیل علیه السلام آن را حفر کرد و به صورت چاهی درآمد.

در زمان جاهلیت، قبیله «جُرْهُم» به سبب کشمکشی که با اهل مکه داشتند، هنگام کوچ کردن از مکه، چاه زمزم را از خاک پر کرده، آن را مخفی کردند.

۱. تاریخنامه طبری، ج ۱، ص ۱۵۳؛ وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۵۱۲.



رفته رفته این چاه فراموش شد<sup>(۱)</sup> و همچنان تا دوران عبدالمطلب، پدر بزرگ پیامبر اکرم ﷺ مخفی بود. عبدالمطلب به سبب رؤیایی که دید، این افتخار را به دست آورد تا بار دیگر زمزم را شناسایی و آن را حفر کند. هنگام ظهور اسلام، سقایت حاجیان از آب زمزم، با عباس بن عبدالمطلب بود. زمانی که پیامبر اکرم ﷺ در مدینه سکونت داشت، برخی دوستان حضرت برای ایشان آب زمزم سوغات می بردند.

چاه زمزم در سال ۱۳۸۳ هـ. ق تعمیر شد و توسعه یافت. اکنون دهانه آن ۱/۵ متر و عمق آن سی متر است. ورودی زمزم برای استفاده بیشتر از مطاف، مسدود شده است و آب آن با لوله کشی، به اطراف صحن مسجدالحرام هدایت می شود.

### نکته‌ها:

۱. زمزم، آب حیات جاودانه‌ای است که صدها نسل خداجو را طی هزاران سال به یکدیگر پیوند داده است.

۲. در روایات اهل بیت علیهم‌السلام، نوشیدن آب زمزم سفارش شده است. امام

۱. السیرة النبویة، ج ۱، ص ۱۱۴.

علیؑ فرمود: «مَاءٌ زَمَزَمَ خَيْرٌ مَاءٍ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ»<sup>(۱)</sup>؛ «آب زمزم، بهترین آب روی زمین است». نوشیدن آب زمزم گناهان را از بین می‌برد و روح انسان را پاک می‌کند.

۳. مستحب است هنگام نوشیدن آب زمزم این دعا خوانده شود:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لِي عِلْمًا نَافِعًا وَرِزْقًا وَسِعًا وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَسَقِّمِ إِنَّكَ قَادِرٌ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ. (۲)

خدایا! آن را دانشی سودمند، روزی‌ای فراوان و درمان هر درد و بیماری قرار ده، همانا تو توانایی، ای پروردگار جهانیان.

۴. آب زمزم، برای کسی که آن را بنوشد، شفاست و بیماری‌های جسمی و روحی او را درمان می‌کند؛ چنان‌که پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «مَاءٌ زَمَزَمَ دَوَاءٌ مِمَّا شَرِبَ لَهُ». (۳) کسی که با عقیده خالص و با اتکال به خداوند، آب زمزم را برای درمان هر دردی بنوشد، به هدف خود می‌رسد.

---

۱. کافی، ج ۶، ص ۳۸۶؛ بحار الأنوار، ج ۶۳، ص ۴۴۹.

۲. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۹، ص ۴۳۹.

۳. کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

### صفا و مروه (مسعی)

«صفا» کوه کوچکی است که در دامنه کوه ابوقبیس، در فاصله ۱۳۰ متری جنوب شرقی کعبه، و در امتداد رکن اسود قرار دارد و نقطه آغاز سعی است. «مروه» نیز کوه کوچکی است که در دامنه کوه قعیقعان و در فاصله سیصد متری شمال شرق کعبه، و در امتداد رکن عراقی قرار دارد و نقطه پایان سعی است.

هنگامی که حضرت آدم علیه السلام از بهشت رانده شد، نخست بر این کوه فرود آمد؛ به همین سبب به کوه «صفا» شهرت یافت. حوا نیز بر کوهی کنار صفا فرود آمد که کوه «مروه» (زن) نام گرفت. <sup>(۱)</sup> شهرت این دو کوه از زمان حضرت ابراهیم علیه السلام به بعد است. آن گاه که آن حضرت، همراه با هاجر و اسماعیل به مکه آمد، حضرت ابراهیم علیه السلام آنان را کنار حجر جای داد و خود به شام بازگشت. هاجر در طلب آب، فاصله بین کوه صفا تا مروه را پیمود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «به همین جهت سعی میان صفا و مروه معمول شد و مردم میان

۱. علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۳۲.



آن دو سعی می‌کنند»<sup>(۱)</sup>.

مسعی، فاصله ۳۹۵ متری بین صفا و مروه است که حج‌گزاران باید آنجا به سعی پردازند. هاجر، همسر حضرت ابراهیم علیه السلام نخستین کسی بود که میان صفا و مروه دوید. به دنبال هفت بار آمد و شد هاجر بین صفا و مروه، «سعی» سنت شد و برای بار نخست، حضرت ابراهیم علیه السلام همراه با فرزندش اسماعیل این سنت الهی را به جا آوردند.<sup>(۲)</sup>

در سال هفتم هجرت، هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای به جا آوردن عمرة القضاء به مکه آمد، روی کوه صفا و مروه بت‌هایی بود.

امام صادق علیه السلام فرمود:

رسول خدا صلی الله علیه و آله به مشرکان فرمود بت‌ها را از صفا و مروه بردارند و آنان نیز، چنین کردند. حضرت میان صفا و مروه سعی نمود؛ اما پس از آنکه طواف پیامبر صلی الله علیه و آله پایان یافت، مشرکان بار دیگر آنها را روی صفا و مروه نصب کردند. یکی از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله که عمل سعی را

۱. اخبار مکه، ص ۳۳۱.

۲. تاریخ طبری، ج ۱، ص ۱۹۳.



انجام نداده بود، نزد آن حضرت آمد و اظهار داشت: «قریش، بار دیگر بت‌ها را در صفا و مروه نصب کرده‌اند و من نیز، هنوز سعی را انجام نداده‌ام»؛ سپس این آیه نازل شد: ﴿إِنَّ الصِّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا﴾ (بقره: ۱۸۵)

به دنبال نزول این آیه و در حالی که بت‌ها را در صفا و مروه نهاده بودند، مسلمانان سعی می‌کردند تا آن‌گاه که پیامبر ﷺ حج گزارد و بت‌ها را برداشت. (۱)

خداوند در قرآن از صفا و مروه با عنوان «شعائر الله» یاد می‌کند و می‌فرماید: همانا صفا و مروه از شعائر الهی است. پس هرکسی که حج خانه [خدا] و یا عمره به جا آورد، باید که سعی صفا و مروه را انجام دهد و هرکسی به راه خیر و نیکی شتابد [خدا پاداش وی خواهد داد که] خدا قدر دان و [به همه امور خلق] داناست. (۲)

پیامبر اکرم ﷺ زمانی که به سمت صفا می‌آمد این آیه را می‌خواند. (۳)

---

۱. بحار الانوار، ج ۹۶، ص ۲۳۵.

۲. (بقره: ۱۵۸).

۳. اخبار مکه ازرقی، ج ۲، ص ۱۱۵.

## نکته‌ها:

۱. امروزه، قسمتی از مسیر مسعی با چراغ سبز روشن است. این قسمت، یادآور شدت نگرانی هاجر به فرزندش است که مسیر را سریع‌تر پیمود و در اصطلاح «هَرَوْلَه» کرد. در وجه تسمیه هروله اقوال دیگری نیز هست از آن جمله در روایتی امام صادق علیه السلام فرمود:

صَارَ السَّعِيُّ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ لِأَنَّ إِبْرَاهِيمَ عليه السلام عَرَضَ لَهُ إِبْلِيسُ فَأَمَرَهُ جَبْرَائِيلُ فَشَدَّ عَلَيْهِ فَهَرَبَ مِنْهُ فَجَرَّتْ بِهِ السَّنَةُ يَعْنِي بِهِ الْهَرَوْلَةُ. (۱)

سعی بین صفا و مروه از آن جهت واجب شد که شیطان، خود را به ابراهیم علیه السلام نشان داد. جبرئیل علیه السلام به ابراهیم علیه السلام دستور داد تا به او حمله کند، شیطان هم گریخت. پس از آن، هروله در سعی سنت شد.

۲. امام زین العابدین علیه السلام فرمود: «کسی که میان صفا و مروه سعی می‌کند، فرشته‌ها شفاعتش می‌کنند و شفاعت آنان پذیرفته می‌شود». (۲)

۱. بحارالانوار، ج ۹۶، ص ۲۳۴.

۲. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۳۵.

۳. مستحب است که با آرامش دل و بدن، بالای صفا رفت و به خانه کعبه نظر کرد. به رکنی که حجرالأسود در آن است، رو نمود و نعمت‌های الهی را به یاد آورد و حمد و ثنای خداوند را گفت.
۴. کوه صفا مکانی است که پیامبر ﷺ نخستین بار، رسالت الهی خود را از فراز آن، با عبارت «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» آشکار کرد.<sup>(۱)</sup>

---

۱. بحار الأنوار، ج ۹، ص ۱۳۲.

## عرفات

«عرفات» نام منطقه‌ای است با مساحت حدود هیجده کیلومتر مربع، سمت جنوب شرقی مکه و خارج از محدوده حرم. حجاج، در نهم ذی‌حجه، روز عرفه از ظهر تا مغرب شرعی در آن وقوف می‌کنند. وقوف در عرفات، دومین رکن از ارکان حج است.

عرفات، مکانی است که پیامبران و امامان معصوم علیهم‌السلام در آن حضور یافته‌اند. این مکان را به این سبب عرفات نامیده‌اند که آدم و حوا، پس از رانده‌شدن از بهشت و فرود آمدن بر زمین، در این سرزمین یکدیگر را ملاقات کردند و همدیگر را شناختند.<sup>(۱)</sup> حضرت آدم علیه‌السلام در این مکان به ترک اولای خود اعتراف کرد<sup>(۲)</sup> و حضرت ابراهیم علیه‌السلام نیز در این سرزمین، مناسک حج را شناخت و به آن معرفت پیدا کرد.<sup>(۳)</sup> حجاج هم در این مکان به گناهان خود اعتراف می‌کنند و به حقوق خالق بر مخلوق آگاه می‌شوند.

۱. تاریخنامه طبری، ج ۱، ص ۵۳.

۲. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۰۰.

۳. همان، ص ۴۳۶.



## نکته‌ها:

۱. عرفات، سرزمین عرفان و معرفت، دعا و نیایش و محل برگزاری همایش بزرگ سپیدپوشان حرم الهی است. در روز عرفه، همه‌ساله، امام عصر علیه السلام امیرالحاج اعظم، در عرفات حضور دارد.

۲. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «برخی از گناهان، جز در عرفات بخشوده نمی‌شوند» و نیز فرمود: «گناهکارترین فرد در عرفات کسی است که از آنجا بازگردد، در حالی که گمان می‌برد، آمرزیده نخواهد شد.»<sup>(۱)</sup>

۳. در عرفات، پیامبر صلی الله علیه و آله دست علی علیه السلام را گرفت و فرمود:  
 من و تو از یک درخت آفریده شده‌ایم؛ من ریشه آنم و تو تنه آن هستی و حسن و حسین، شاخه‌های آن می‌باشند؛ پس هر که دست به شاخه‌ای از شاخه‌های آن زند، خدا او را به بهشت داخل نماید.<sup>(۲)</sup>

۱. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۱۲؛ بحار الأنوار، ج ۹۹، ص ۲۴۸.

۲. المناقب لابن المغازلی، ص ۹۰، رقم ۱۳۳.



## جبل الرحمة

«جبل الرحمة»، کوه کوچک و مستقلى است در شمال شرقى صحراى عرفات که ارتفاعى در حدود ۶۵ متر دارد. به این دلیل «کوه رحمت» گفته مى شود که در روز عرفه در این مکان، رحمت الهى شامل بندگان مى شود.<sup>(۱)</sup> بر بلندای این کوه حضرت آدم و حوا یکدیگر را یافتند.<sup>(۲)</sup>

### نکته:

امام حسین علیه السلام بعد از ظهر عرفه، همراه با فرزندان و گروهى از یاران، در صحراى عرفات، بر دامنه کوه رحمت آمدند و در سمت چپ این کوه رو به کعبه، دعای عرفه را خواندند.

۱. ذکرى من مكة المكرمة، ص ۶۹

۲. بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۲۴۳





## مسجد نمره

مسجد «نمره» در غرب عرفات است. نام این مسجد، برگرفته از کوه کوچکی به نام نمره است و به نام‌های «مسجد عُرنه»، «مسجد عرفه» و «مسجد ابراهیم» نیز شهرت دارد. حضرت ابراهیم علیه السلام در این مکان توقف کرد و نماز خواند. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز در روز عرفه، خیمه خود را پای کوه نمره در وادی عرنه بر پا کرد و با زوال ظهر به عرفات وارد شد و در آنجا وقوف خود را کامل کرد. مساحت کنونی مسجد نمره ۱۸۸۰۰ متر مربع است. این مسجد در طول سال، از هفتم تا سیزدهم ذی‌حجه، به مدت یک هفته باز است.

### نکته‌ها:

۱. به علت توسعه مسجد نمره، قسمتی از آن در وادی عُرنه و خارج از عرفات است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وقوف در وادی عرنه به هنگام حج را نهی کرد و فرمود: «تمام صحرای عرفات، جایگاه وقوف است، جز دره عرنه».
۲. پیامبر صلی الله علیه و آله در حجة الوداع سال دهم هجری، منشور حقوق بین‌المللی اسلام را ضمن خطبه‌ای بسیار مهم، در وادی عرنه برای حجاج بیان کرد.<sup>(۱)</sup>

۱. دلائل النبوة، ج ۵، ص ۴۳۶؛ سبل الهدی، ج ۱۱، ص ۹۴.



## مشعر الحرام

«مشعر الحرام» منطقه‌ای است با مساحت حدود دوازده کیلومتر مربع، در شرق مکه که بین «عرفات» و «منا» قرار دارد. محدوده آن با تابلوهای بزرگی که روی آنها نوشته شده است «بداية المزدلفه» و «نهاية المزدلفه»، مشخص شده است. حج‌گزاران بعد از غروب شرعی روز عرفه، به این منطقه حرکت می‌کنند و تا طلوع آفتاب روز دهم ذی‌حجه، در این مکان حضور دارند. وقوف در مشعر، سومین رکن حج است.

هنگامی که پیامبر ﷺ از عرفات به مشعر الحرام رسید، برای عمل به آیه **﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾**؛ هنگامی که از عرفات کوچ کردید، در مشعر الحرام، خداوند را یاد کنید» (بقره: ۱۹۸) رو به قبله ایستاد و به دعا و ذکر و تسبیح و تهلیل پرداخت.

در مشعر الحرام، پیامبر ﷺ از مسلمانان پرسید: «آیا می‌دانید این چه سرزمینی است؟»؛ گفتند: «خدا و پیامبرش داناترند». پیامبر اعظم ﷺ فرمود: «اینجا مشعر الحرام است». سپس به علی رضی الله عنه فرمود:





پس از امسال، دیگر شما را دیدار نمی‌کنم، هان! مال‌ها و خون‌ها و آبروهای شما در حرمت و احترام، مانند همین امروز و همین شهر شماسست و این سخن را کسانی که اینجا بیاید و نزدیک هستید، به آنان که دورند، برسانند و این حکم تا هنگام مرگ شما و دیدار خداوندتان بر قوت خود باقی است و حضرت پروردگار از کردارهای شما خواهد پرسید.<sup>(۱)</sup>

«مشعر» به معنای محل نشانه است و چون این مکان، نشانه حج و محلی برای انجام دادن مناسک است، آن را مشعر نامیده‌اند و به سبب آن‌که در محدوده حرم واقع شده است، به آن مشعر الحرام گویند. این مکان را «مزدلفه» به معنای تقرب، محل ازدحام حاجیان<sup>(۲)</sup> و نیز «جمع»، محل اجتماع آدم و حوا می‌نامند.

### نکته‌ها:

۱. باید در این سرزمین پس از شناخت در عرفات، به شعور و آگاهی رسید؛ چون مَشْعَر، محل شعور است. وقوف در مشعر برای تفکر و ژرف‌اندیشی است.

۱. الطبقات الكبرى، ج ۸، ص ۲۳۹.

۲. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۳۶.

۲. امام صادق علیه السلام فرمود: «در مزدلفه، به سوی خداوند متعال تقرب جوی و تقوای او را در پیش گیر و با صعود بر جبل الرحمه، روح خود را به ملاء اعلی برافراز و به پرواز درآور.»<sup>(۱)</sup>
۳. مستحب است حاجی در این مکان، برای رمی جمرات سنگریزه جمع کند و چون عارفی مسلح، برای مبارزه با شیطان برون و درون آماده شود.
۴. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در این سرزمین، با راه و رسم قبیله قریش که به سبب خود برتر بینی فقط در مشعر وقوف می کردند و به عرفات نمی رفتند، مخالفت کرد و خود همراه قبایل دیگر، برای وقوف به عرفات رفت.<sup>(۲)</sup>

---

۱. موسوعة الامام الجواد، ج ۳، ص ۴۱۳.

۲. السيرة النبوية، ج ۱، ص ۲۰۳.

## مسجد مشعرالحرام

مسجد مشعرالحرام در محدوده مرکزی مشعرالحرام واقع شده و مکان اقامه نماز پیامبر ﷺ در مزدلفه است.<sup>(۱)</sup> در این مکان، جبرئیل بر پیامبر ﷺ فرود آمد و درباره اهمیت مشعرالحرام و اعمال آن، دستورات و آیاتی را ابلاغ کرد. مسجد مشعرالحرام دارای مساحتی حدود ۵۰۴۰ مترمربع است و گنجایش هشت هزار نمازگزار را دارد. بسیاری از حجاج، در این مسجد که قسمتی از مشعرالحرام است، نماز عشا را اقامه می‌کنند.

---

۱. المعالم الاثیره، ص ۹۲.





## وادی محسّر

«محسّر» وادی کم‌عرضی است که میان سرزمین مشعر و منا قرار دارد. «اصحاب فیل» در این وادی به عذاب الهی گرفتار شدند.<sup>(۱)</sup> پیامبر ﷺ در حجة الوداع، به‌سرعت از این وادی عبور کرد. این سیره پیامبر ﷺ در سرزمین‌های عذاب بود.

حجاج نیز به پیروی از پیامبر ﷺ صبحگاه روز دهم ذی‌حجه پس از طلوع آفتاب، به‌سرعت از وادی محسّر می‌گذرند و وارد منا می‌شوند.

## اصحاب فیل

یکی از فرمانروایان یمن به نام «ابرهه»، تصمیم گرفت تا برای رونق کلیسای باشکوه خود در صنعا، خانه کعبه را تخریب کند. بدین جهت با لشکری انبوه، به همراه فیل‌سواران به سمت مکه حرکت کرد. ابرهه، برای ریس قریش، عبدالمطلب پیام فرستاد که من برای کشتار مردم نیامده‌ام، بلکه فقط برای

۱. شفاء الغرام باخبر البلد الحرام، ج ۱، ص ۵۷۹؛ سبل الهدی، ج ۱، ص ۱۶۳.

تخریب کعبه لشکرکشی کرده‌ام. عبدالمطلب به دیدار ابرهه رفت و از او درخواست کرد دوپست شتری را که لشکریان او غارت کرده بودند، بازگرداند. ابرهه با تعجب به او گفت: «با این همه بزرگی که در تو می‌بینم چگونه به این خواسته کوچک اکتفا می‌کنی؟ درحالی که من برای تخریب کعبه که دین تو و اجدادت است، آمده‌ام». عبدالمطلب در پاسخ او گفت: «انارَبَّ الْاِیْلِ وَّ اِنْ لِّلِیْتِ رَبًّا سِیْمَنَه»؛ «من صاحب شترها هستم. کعبه هم صاحبی دارد که خودش از آن نگهداری می‌کند».

سپس ابرهه دستور داد شتران او را باز پس دهند.

عبدالمطلب، قریش را بر آن داشت تا از مکه خارج شوند و به کوه‌ها پناه ببرند. زمانی که لشکر ابرهه به سمت کعبه حرکت کرد، خداوند دسته‌ای از پرنندگان آسمانی را مأمور کرد تا با سنگریزه‌هایی که به منقار و پاها داشتند به لشکر ابرهه هجوم ببرند و آنان را هلاک کنند.<sup>(۱)</sup>

---

۱. السیرة النبویة، ج ۱، ص ۵۳.

**نکته‌ها:**

۱. قرآن کریم این ماجرا را در سوره فیل بازگو کرده است. پس از «عام الفیل»، قریش نزد اعراب، از منزلت و مقامی بسیار ارجمند برخوردار شدند.
۲. ماجرای اصحاب فیل، میان مردم حجاز به قدری مشهور شد که سال وقوع این رخداد را «عام الفیل» نامیدند و آن را مبدأ تاریخ قرار دادند.
۳. در بیست کیلومتری شرق مکه در مسیر طائف، مکانی است با نام «مُعَمَّس» که محل ملاقات عبدالمطلب با ابرهه است. «ابورغال» راهنمای سپاه ابرهه در آنجا دفن شده است و اعراب تا مدت‌ها قبر او را سنگسار می‌کردند.<sup>(۱)</sup>

---

۱. السیرة النبویة، ج ۱، ص ۴۸؛ معجم البلدان، ج ۵، ص ۱۶۲.

## منا

سرزمین منا، در شرق مکه و در هفت کیلومتری مسجدالحرام واقع است. محدوده آن از وادی محسّر تا جمره عقبه به طول ۳/۵ کیلومتر است. منطقه منا از جنوب و شمال با کوه‌های مرتفع و ابتدا و انتهای آن با تابلوهای بزرگ مشخص شده است. «منا» در لغت از ریشه اُمْنیه و به معنای آرزوست.<sup>(۱)</sup> منا مکانی است که حاجیان پس از پیمودن مراحل، به آنجا می‌آیند تا به آرزوها و اهداف خود برسند. آرزوی بزرگ آنها سنگ زدن به شیطان بزرگ (جمره اولی) و سپس تثبیت ایمان کامل به خداست.

منا یعنی جایی که خون‌ها در آن ریخته می‌شود! یعنی خون قربانی‌ها! جایی که حضرت آدم علیه السلام و حوا، آرزوی آموزش کردند و مکانی که جبرئیل علیه السلام به حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود: «هر چه از خداوند می‌خواهی، آرزو کن».<sup>(۲)</sup>

روز دهم، حاجی در منا به ترتیب «رمی جمره عقبه»، «قربانی» و «حَلَق» می‌کند و از احرام بیرون می‌آید. حاجیان روز یازدهم و دوازدهم هر سه جمره

۱. ترجمه مفردات، ج ۴، ص ۲۵۹.

۲. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۳۵.

اولی، وسطی و عقبی را رمی می‌کنند و شب‌های آن را در منا به صبح می‌رسانند؛ سپس ظهر روز دوازدهم به مکه کوچ می‌کند.

### نکته‌ها:

۱. امام صادق علیه السلام فرمود: «وقتی مردم در منا جمع می‌شوند، منادی ندا می‌کند: «ای مردم! اگر شما بدانید که به خاطر چه کسی اینجا جمع شده‌اید، حتماً به غفران و بخشوده شدن خودتان یقین می‌کنید.»<sup>(۱)</sup>
۲. از رویدادهای مهم تاریخی سرزمین منا، سازماندهی و استقرار سپاه اسلام برای فتح مکه در سال هشتم هجری بود.
۳. امام حسین علیه السلام یک سال قبل از عاشورا در سرزمین منا، میان دو بیست نفر از صحابی، پانصد نفر از تابعین و صدها تن از آگاهان امت، خطبه بیزاری از ظلم بنی‌امیه را خواند.
۴. امام باقر علیه السلام وصیت کرد تا ده سال در سرزمین منا عزاداری کنند که به این وسیله، زمینه بیداری مردم را از ستم‌های بنی‌امیه فراهم کرد.<sup>(۲)</sup>

۱. کافی، ج ۴، ص ۲۵۷.

۲. جلاء العیون، ص ۶۹۲.



## مسجد خیف

مسجد «خیف» در منا و نزدیک جمره صغری قرار دارد. «خیف» به معنای پایین دامنه است.<sup>(۱)</sup> این مسجد، با مساحتی بالغ بر ۲۵ هزار مترمربع، گنجایش سی هزار نمازگزار را دارد. نام این مسجد در دعای سمات آمده است و پیامبر اکرم ﷺ<sup>(۲)</sup> و هفتصد تن از انبیای دیگر در آن نماز خوانده‌اند.<sup>(۳)</sup>

### نکته‌ها:

۱. پیامبر اکرم ﷺ در سال فتح مکه و حجة الوداع، در گردهمایی بزرگ مسلمانان در مسجد الحرام، عرفات و منا و در مسجد خیف، خطبه‌هایی بیان فرمود. ایشان در مسجد خیف، طی خطبه‌ای درس آموز، بر وحدت امت و برادری مسلمانان که اساس تشکیل جامعه اسلامی و امت واحده است و نیز رابطه تنگاتنگ میان امت و امامانشان، که محور سیاست و رهبری دینی است،

۱. معجم البلدان، ج ۲، ص ۴۱۲.

۲. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۲، ص ۱۷۴.

۳. کافی، ج ۴، ص ۲۱۴.





تأکید کرد.<sup>(۱)</sup>

۲. در حجة الوداع، جبرئیل در مسجد خیف بر پیامبر ﷺ نازل شد و فرمانِ خداوند را در ابلاغ جانشینی علی علیه السلام رساند که پیامبر ﷺ آن را در غدیر خم بیان کرد.<sup>(۲)</sup>

۳. مسجد خیف در طول سال بسته است و فقط در ایام حج، به روی حجاج باز است. این مسجد در ایام «تشریق» سرشار از جمعیت می شود.

---

۱. کافی، ج ۱، ص ۴۰۴.

۲. الاحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۵۷.

## جمرات

جمرات، جمع «جَمْرَه»، ستون‌های سه‌گانه‌ای است که در غرب منا واقع شده و حج‌گزاران به سوی آنها سنگ‌ریزه پرتاب می‌کنند. فاصله جمره عقبه و وسطی، ۲۵۰ متر و مسافت جمره وسطی تا اولی دویست متر است. در گذشته، جمرات سه‌گانه، به صورت استوانه کوچک و چهارضلعی بود که به علت شلوغی، مشکلات فراوانی را برای حجاج ایجاد می‌کرد. از این رو، از چند سال قبل توسعه آن آغاز شد و هم‌اکنون، به صورت دیوار مستطیل بزرگی به طول ده متر و ارتفاع چهار متر در پنج طبقه ساخته شده است تا حجاج راحت‌تر بتوانند رمی جمرات را انجام دهند.

نخستین کسی که «رمی جمار» کرد، حضرت آدم علیه السلام بود.<sup>(۱)</sup> هنگامی که ایشان همراه جبرئیل از این مسیر می‌گذشت، شیطان بر او ظاهر شد. جبرئیل به آدم گفت: «هفت سنگ به او بزن و با هر سنگ‌زدن، تکبیر بگو». آدم نیز چنان کرد و شیطان گریخت.

---

۱. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۳۷.

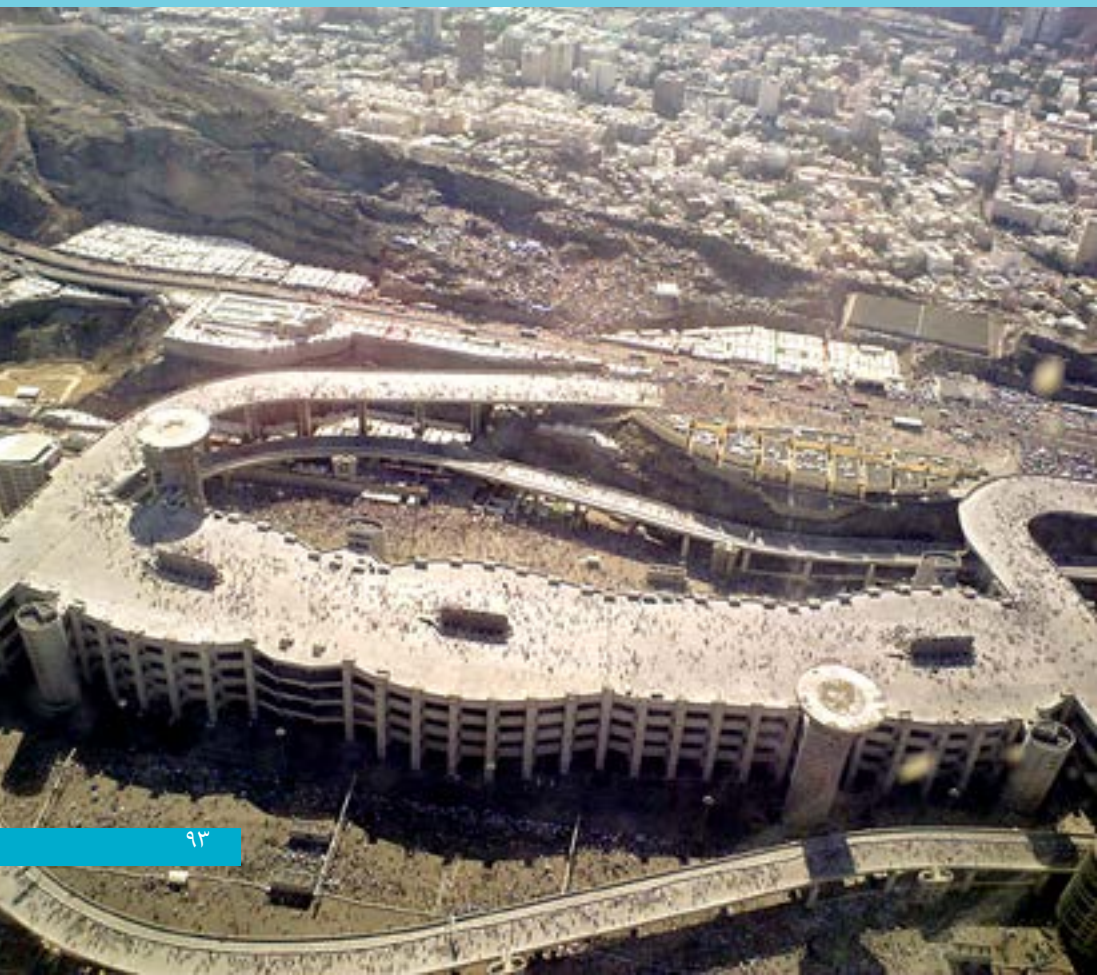
حضرت ابراهیم علیه السلام هم برای بار اول، در جمره عقبه با سنگریزه‌هایی شیطان را از خود دور کرد؛ اما ابلیس دیگر بار، در جمره وسطی و اولی راه را بر او بست و ابراهیم علیه السلام نیز بار دیگر او را با پرتاب سنگ فراری داد.<sup>(۱)</sup>

### نکته‌ها:

۱. رمی جمرات، نماد مبارزه با شیطان درون و برون و راهنمایی برای جهاد اصغر و اکبرست.
۲. شیطان، انسان را به تدریج و گام‌به‌گام فریب می‌دهد؛ ابتدا به کفر دعوت می‌کند اگر موفق نشد، به بدعت؛ اگر موفق نشد، به گناهان کبیره؛ اگر موفق نشد به گناهان صغیره؛ اگر موفق نشد، به کارهای مباح، به جای عبادات و اگر باز هم موفق نشد، به عباداتی فرا می‌خواند که پایین‌تر است تا شخص از عبادات بالاتر باز بماند.

---

۱. علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۳۷.



## جعرانه

«جعرانه» روستای کوچکی در شمال شرقی مکه، نزدیک وادی «سرف» و در ۲۱ کیلومتری مسجدالحرام است.<sup>(۱)</sup> جعرانه، از محدوده‌های حرم مکه و میقات عمره مفرده است که بدون احرام نمی‌توان از آنجا عبور کرد و وارد مکه شد.

محل احرام بستن رسول خدا ﷺ در جعرانه، اکنون مسجدی بنا نهاده شده است. جعرانه محل تقسیم غنیمت‌های جنگ «حنین» بود. پانزده روز پس از فتح مکه، زمانی که پیامبر ﷺ در جنگ با مشرکان «هوازن» و «ثقیف» در منطقه حنین پیروز شد، دستور داد همه اسیران و غنیمت‌ها را به جعرانه ببرند و از آنها نگهداری کنند تا سپاه اسلام به تعقیب دشمن ادامه دهد. پس از پایان جنگ، پیامبر ﷺ غنیمت‌ها را که تا آن زمان، چشمگیرترین و بزرگ‌ترین غنیمت جنگی بود، بین مسلمانان تقسیم کرد. این غنیمت‌ها شامل شش هزار اسیر، ۲۴ هزار نفر شتر، بیش از چهل هزار رأس گوسفند و ۸۵۲ کیلوگرم نقره بود.

۱. مکه مکرمه تاریخ و معالم، ص ۹۸.



پیامبر اکرم ﷺ سیزده روز تمام در جعرانه توقف کرد. آن گاه شبانه، در نیمه ماه ذی‌قعدة سال هشتم هجری، از جعرانه به قصد عمره به مکه رفت و عمره به جا آورد و صبح همان شب به جعرانه برگشت. (۱)

### نکته‌ها:

۱. هنگام تقسیم غنیمت‌ها در جعرانه، «ذوالخویصره تمیمی» که از انصار بود به پیامبر ﷺ گفت: «عدالت را مراعات نکردی». پیامبر ﷺ فرمود: «وای بر تو! اگر من با عدالت رفتار نکنم، پس چه کسی عدالت خواهد کرد؟!» یکی از صحابه عرض کرد: «یا رسول‌الله اجازه دهید او را در مقابل جسارت و اهانتش مجازات کنم!» پیامبر ﷺ فرمود: «او را به حال خود واگذارید، ولی بدانید که این مرد همفکرانی هم دارد. آنان قرآن می‌خوانند، ولی از گلویشان پایین‌تر نمی‌رود. از دین خارج می‌شوند، همان‌گونه که تیر از کمان رها می‌شود». (۲)

۱. سنن الترمذی، ج ۳، ص ۲۷۳، ح ۹۳۵؛ مسند ابن‌حنبل، ج ۵، ص ۲۸۴؛ أخبار مکه، فاکهی، ج ۵، ص ۶۲.  
 ۲. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۰۹؛ سیرة النبویة، ج ۲، ص ۴۹۷.



وجود چنین روحیه کج‌فهمی، مقدس‌مآبی و خوارج‌گونه در زمان پیامبر ﷺ نیز به چشم می‌خورد.<sup>(۱)</sup> سپس پیامبر ﷺ انصار را در گوشه‌ای جمع کرد و فرمود: «نمی‌خواهید این مردم، گوسفند و شتر با خود ببرند و شما رسول‌الله را با خود ببرید؟» انصار از این گفتار پیامبر ﷺ به اندازه‌ای خشنود و متأثر شدند که اشک بر گونه‌هایشان جاری شد.

۲. میان اسیرانی که از مشرکان گرفته بودند، «جذامه بنت حارث»، دختر حلیمه سعدیه نیز بود. او خواهر رضاعی پیامبر ﷺ بود که حدود شصت سال قبل، به همراه مادرش حلیمه، مدتی از پیامبر ﷺ پرستاری کرده بود.<sup>(۲)</sup> پیامبر ﷺ وقتی او را شناخت، با کمال احترام به‌سوی قومش فرستاد.<sup>(۳)</sup>

۳. آدرس: مکه، کیلومتر ۱۳ جاده طائف (طریق السیل)، جاده فرعی جعرانه.

---

۱. سیره النبویه، ج ۲، ص ۵۰۱.

۲. تاریخ ابن‌خلدون، ج ۲، ص ۴۶۷.

۳. تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۵۸.

## مزار امّ المؤمنین «میمونه»

مزار امّ المؤمنین «میمونه» از همسران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در منطقه سرف، واقع در شمال شهر مکه است.<sup>(۱)</sup> میمونه فرزند «حارث بن خزیمه» بود که با درگذشت همسر دومش، افتخار همسری با پیامبر صلی الله علیه و آله را یافت. این ازدواج، سال هفتم هجرت، در سفر عمرة القضاء و در منطقه سرف صورت گرفت. میمونه آخرین زنی بود که شرف ازدواج با پیامبر صلی الله علیه و آله را یافت.<sup>(۲)</sup> او از زنان برجسته‌ای است که جزء راویان حدیث به شمار می‌رود.

میمونه از بانوان دوستدار و از طرفداران و پشتیبانان امیر مؤمنان علیه السلام بود. او در هشتاد سالگی و در مکانی که به تزویج پیامبر صلی الله علیه و آله درآمد، از دنیا رفت.<sup>(۳)</sup>

۱. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۲، ص ۲۱۳.

۲. الطبقات الكبرى، ج ۲، ص ۹۳.

۳. همان، ج ۸، ص ۱۱۱.



### نکته‌ها:

۱. پیامبر اکرم ﷺ میمونه را از مکان خاکسپاری اش باخبر کرده بود.<sup>(۱)</sup>
۲. منطقه بنی سعد، محلی که دوران کودکی پیامبر ﷺ به دایگی حلیمه سعدیه در آن سپری شد، در نزدیکی این منطقه است.
۳. آدرس: منطقه نواریه، فاصله ۱۱/۵ کیلومتری شمال مسجد تنعیم در اتوبان مدینه.

---

۱. دلائل النبوة، ج ۶ ص ۴۳۷.

## شُعْب ابی طالب

محل پیوند دو کوه و دره میان آن را «شُعْب» گویند. شعب ابی طالب در شرق مسجدالحرام و مَسْعَى و بین کوه ابوقییس و کوه خندمه قرار دارد. قریش در سال هفتم بعثت، پیامبر ﷺ را به همراه بنی هاشم از بین خود راندند و در آن مکان محاصره کردند. (۱) پیامبر ﷺ، ابوطالب ﷺ و خدیجه ﷺ تمام دارایی خود را در این مدت برای اسلام هزینه کردند؛ به گونه‌ای که گرسنگی و سختی‌ها ادامه زندگی را در شعب برای آنان بسیار سخت کرده بود. جبرئیل بر رسول خدا ﷺ نازل شد و فرمود: «خداوند، موریانه را بر صحیفه قریش فرستاده است و هرچه بی‌مهری و ستمگری در آن بود، به‌جز نام خدا (باسمک اللهم) خورده است. (۲)

پیامبر ﷺ موضوع را با ابوطالب در میان گذاشت و او به همراه برادران خود به مسجدالحرام رفت و خطاب به مشرکان قریش گفت: «برادرزاده‌ام به من چنین خبر داده است». (۳) وقتی مشرکان قریش، پیمان‌نامه را دیدند و درستی گفتار

۱. عیون الأثر، ج ۱، ص ۱۴۹.

۲. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲.

۳. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۴۹.

پیامبر ﷺ تأیید شد، دست از محاصره برداشتند و بنی هاشم در سال دهم بعثت، از شعب ابوطالب بیرون آمدند.

### نکته‌ها:

۱. ابوطالب، بزرگ بنی هاشم، همراه فرزندانش جعفر و علی علیهما السلام همواره در دفاع از پیامبر ﷺ نقش آفرین بودند.
۲. حضرت خدیجه رضی الله عنها سه سال با پیامبر ﷺ در شعب ابی طالب بود. ثروتمندترین زن جزیره العرب، تمام ثروت خود را هزینه کرد تا آنجا که دیگر از آن ثروت عظیم، چیزی باقی نماند. افزون بر این، از خویشان خود می‌خواست تا به مسلمانان کمک کنند. او سه سال سختی شعب را تحمل کرد که اوج فداکاری خدیجه رضی الله عنها در خدمت به اسلام به شمار می‌آید؛ ولی برابر این همه محبت و ایثار، هیچ‌گاه از پیامبر ﷺ چیزی نخواست.
۳. محل تولد پیامبر ﷺ، خانه حضرت خدیجه رضی الله عنها و مکان ولادت فاطمه زهرا رضی الله عنها در ابتدای شعب ابی طالب بوده است.
۴. آدرس: صحن شرقی مسجدالحرام بین کوه ابوقبیس و خندمه.

## مولد النبی ﷺ

خانه‌ای که پیامبر ﷺ در آن متولد شد، «مولد النبی» نام دارد. این خانه در شمال شرق مسجد الحرام است. پیامبر ﷺ در روز جمعه، هفدهم ربیع الاول عام الفیل (۵۸۰ م) در شهر مکه چشم به جهان گشود. (۱) پدرش عبدالله، کوچک‌ترین فرزند عبدالمطلب بود. عبدالله برای تجارت به شام رفت، ولی در راه بازگشت از شام، بیمار و در مدینه بستری شد. او در سن ۲۵ سالگی و قبل از تولد پیامبر ﷺ در مدینه وفات کرد. (۲)

مادر پیامبر ﷺ، آمنه بنت وهب بود. آمنه می‌گوید: «در هنگام ولادت پیامبر ﷺ کسی به او گفته بود که او سرور آدمیان را به دنیا آورده است؛ پس او را محمد بنامد». زمانی که پیامبر ﷺ متولد شد، سر به آسمان بلند کرد و سپس برای خداوند تبارک و تعالی سجده نمود. (۳) وقتی عبدالمطلب از این ماجرا آگاه شد، گوسفندی را کشت و گروهی از بزرگان قریش را دعوت کرد و در آن جشن نام نوزاد را محمد نهاد. پس از هجرت پیامبر ﷺ، عقیل بن ابی طالب در مولد النبی مستقر شد. (۴) این

---

۱. کافی، ج ۱، ص ۴۳۹.

۲. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۷۹.

۳. أمالی الصدوق، ص ۲۸۶.

۴. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۲، ص ۱۹۸.

مکان، اکنون به صورت کتابخانه (مکتبه المکه المکرمه) در فضای باز، پشت مسعی، روبه روی کوه ابوقیس است.

### نکته‌ها:

۱. تعبیر قرآن در آیات ابتدایی سوره بلد نشان می‌دهد که مکه به سبب تولد پیامبر ﷺ در این شهر و اقامت در آن، شرافت یافته و مورد قسم خداوند واقع شده است. (۱)
۲. امام صادق علیه السلام برخی رخدادهایی را که هنگام ولادت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روی داد، چنین بر می‌شمارد:
  - (الف) ابلیس از ورود به آسمان‌های هفتگانه محروم شد.
  - (ب) تمام بت‌ها، در بتکده با صورت بر زمین افتادند.
  - (ج) ایوان کسری شکست و چهارده کنگره آن سقوط کرد.
  - (د) آتشکده فارس پس از هزار سال خاموش شد.
  - (ه) نوری از سرزمین حجاز بر آمد تا به مشرق رسید. (۲)
۳. آدرس: شمال صحن شرقی مسجدالحرام، ابتدای خیابان مسجدالحرام.

۱. المیزان، ج ۲۰، ص ۲۸۰.

۲. بحارالانوار، ج ۱۵، ص ۲۵۷.





## غار حرا

«غار حرا» در شمال شرقی مسجد الحرام، بالای کوه حرا واقع است. کوه حرا را به نام‌های «جبل النور»، «جبل القرآن»، «جبل الاسلام» و «جبل فاران» نیز می‌شناسند. غار حرا محل عبادت پیامبر ﷺ بود. آن حضرت، روزهایی از سال، به ویژه ماه رمضان را در آنجا به سر می‌برد. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید:

وَلَقَدْ كَانَ [رَسُولُ اللَّهِ] يُجَاوِرُ فِي كُلِّ سَنَةٍ بِحِرَاءِ فَأَرَاهُ، وَلَا يَرَاهُ غَيْرِي. (۱)

همانا پیامبر ﷺ چند ماه از سال را در غار حرا می‌گذراند، تنها من او را مشاهده می‌کردم و کسی جز من او را نمی‌دید.

پیامبر ﷺ در این غار به نبوت مبعوث شد. جبرئیل، نخستین بار در این مکان بر ایشان وحی نازل کرد و پنج آیه آغازین سوره علق برای آن حضرت فرود آمد: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ \* خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ \* اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ \* الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ \* عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾. مسلمانان این غار را که تاکنون دست‌نخورده باقی مانده است، متبرک می‌دانند و برای زیارت به آنجا می‌روند.



## نکته‌ها:

۱. حضور حضرت علی علیه السلام کنار پیامبر صلی الله علیه و آله در غار حرا، نشان‌دهنده نزدیکی او به پیامبر صلی الله علیه و آله است که در خلوتگاه ایشان راه داشته است؛ حتی روزی که پیامبر به رسالت الهی مبعوث شد، علی علیه السلام در غار به عبادت مشغول بود. (۱)
  ۲. «زید بن عمرو بن نفیل»، از موحدان و منتظران ظهور پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پیش از بعثت بود. او قبل از وفاتش به «عامر بن ربیع» گفت: «اگر هنگام ظهورش زنده بودی، سلام مرا به او برسان».
- وی بعد از وفاتش، پای کوه حرا دفن شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از آگاهی از این ماجرا، پاسخ سلام او را داد و بر او رحمت فرستاد و فرمود: «او را دامن‌کشان در بهشت دیده‌ام». مسلمانان از آن پس، برایش طلب مغفرت و رحمت می‌کردند. (۲)

۱. شرح نهج البلاغه، ابن‌ابی‌الحدید، ج ۱۳، ص ۲۰۸.

۲. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۲۸.

۳. کوه «ثَبیر» روبه‌روی کوه حِرا و در شمال مشعرالحرام قرار دارد و از مکان‌های مقدس است. خداوند از این کوه، گوسفندی را برای ذبح، به جای اسماعیل علیه السلام برای حضرت ابراهیم علیه السلام فرستاد.<sup>(۱)</sup>

۴. آدرس: جاده السیل، خیابان جبل النور.

---

۱. تاریخ الطبری، ج ۱، ص ۲۷۸.

## غار ثور

«ثور» نام کوهی است در جنوب شرقی مسجدالحرام و در مسیر مزدلفه. این کوه و غاری که بالای آن است، به مناسبت تولد «ثور بن عبدمنات» در آن، به این نام معروف بوده<sup>(۱)</sup> و به سبب حضور پیامبر ﷺ در این غار شرافت یافته است. غار ثور، محل شروع هجرت و مبدأ تحول تاریخ است.

زمانی که چهل تن از مشرکان مکه در دارالندوه تصمیم به قتل پیامبر ﷺ گرفتند، پیامبر ﷺ از طریق آیه «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»<sup>(۲)</sup> از این توطئه آگاه شد<sup>(۳)</sup> و دستور یافت از مکه خارج شود.

ایشان علیؑ را از مأموریت خود آگاه کرد و فرمود: «امشب در بستر من بخواب و روپوش سبز یمنی مرا روی خویش بکش». علیؑ این مأموریت را

۱. معجم البلدان، ج ۲، ص ۸۶

۲. «به خاطر بیاور هنگامی را که کافران برای تو نقشه می‌کشیدند». (انفال: ۳۰).

۳. مجمع البیان، ج ۴، ص ۸۲۷.



پذیرفت و آیه ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ﴾<sup>(۱)</sup> در وصف وی نازل شد.<sup>(۲)</sup> پیامبر ﷺ آن شب با تلاوت آیه اول تا نهم سوره یس از خانه خارج شد<sup>(۳)</sup> و در مسیر، به‌طور اتفاقی ابوبکر را دید که او همراه حضرت رهسپار غار ثور در جنوب مکه شد.

مشركان با استفاده از ردیاب معروف مکه، «ابوگرز»، توانستند اثر گام‌های پیامبر ﷺ را از در خانه تا غار دنبال کنند.<sup>(۴)</sup> پیامبر ﷺ و ابوبکر در غار ثور بودند که به فرمان خداوند، عنکبوتی بر دهانه غار، تار تنید و کبوتری هم در آنجا تخم گذاشت؛ به گونه‌ای که هرکس این صحنه را می‌دید می‌پنداشت مدت‌هاست کسی از این شکاف عبور نکرده و هیچ جنبنده‌ای

- 
۱. «بعضی از مردم (با ایمان و فداکار، همچون علی علیه السلام در لیلۃ المبیت به هنگام خفتن در جایگاه پیامبر ﷺ) جان خود را به خاطر خشنودی خدا می‌فروشند». (بقره: ۲۰۷).
  ۲. مسند احمد، ج ۱، ص ۸۷؛ کنز العمال، ج ۶، ص ۴۰۷.
  ۳. بحار الأنوار، ج ۱۹، ص ۵۴.
  ۴. أنساب الأشراف، ج ۱، ص ۲۶۱.



داخل غار نرفته است.<sup>(۱)</sup>

ابوکرز که تا کنار شکاف غار، رد پاها را دنبال کرده بود، همانجا ایستاد و گفت: «محمد و همراهش از اینجا نگذشته‌اند و داخل این غار هم نشده‌اند؛ زیرا اگر درون آن رفته بودند، این تارها پاره می‌شد و این تخم‌ها می‌شکست. دیگر نمی‌دانم؛ یا در اینجا به زمین فرو رفته‌اند یا به آسمان صعود کرده‌اند!» این گونه شد که مشرکان در اطراف غار به جست‌وجو پرداختند. در این هنگام، ابوکرز رسید و مضطرب شد؛ چنان‌که خداوند متعال در قرآن فرموده است:

﴿لَا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا﴾

اگر او (پیامبر) را یاری نکنید، خداوند او را [در سخت‌ترین لحظات] یاری کرد؛ آن هنگام که کافران او را [از مکه] بیرون کردند، در حالی که یکی از دو نفر بود [و یک نفر بیشتر

---

۱. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۷۷.

همراه نداشت؛ در آن هنگام که آن دو در غار بودند و او به همسفر خود می‌گفت: غم مخور، خدا با ماست. آن‌گاه خدا آرامش خود را بر او فرستاد و با لشکرهایی که مشاهده نمی‌کردند، او را تأیید نمود و گفتار [و خواسته] کافران را پایین‌تر قرار داد [و آنها را با شکست مواجه ساخت] و تنها سخن خدا [و آیین او] برتر [و پیروز] است و خداوند توانا و حکیم است.

پیامبر ﷺ سه روز در غار ثور بود؛ سپس علی ع، شتر و راهنما برای حضرت فراهم کرد و ایشان به مدینه هجرت نمود.

### نکته‌ها:

۱. خداوند در غار ثور با سست‌ترین موجودات (تار عنکبوت) بزرگترین مخلوقش را نجات می‌دهد و مشرکان را مأیوس می‌کند. (۱)
۲. آدرس: جاده دائری ثالث در مسیر مزدلفه.

## مسجد البیعه

مسجد البیعه در شرق مسجد الحرام و نزدیک جَمَره عقبه قرار دارد. نام‌گذاری آن به این اسم به این سبب بود که حدود سال دهم بعثت در این مکان، شش تن از خزر جیان یثرب برای نخستین بار، شبانه با پیامبر ﷺ بیعت کردند که در تاریخ به «لیلة العقبه» معروف شده و در آنجا مسجدی ساخته شد که به «مسجد البیعه» شهرت یافته است.<sup>(۱)</sup>

در سال دوازدهم بعثت، دوازده نفر با پیامبر ﷺ بیعت کردند که ده نفر از قبیله «خزرج» و دو نفر از قبیله «اوس» بودند. طبق این پیمان، مسلمانان یثرب متعهد شدند که شرک نورزند، دزدی و زنا نکنند، فرزندانشان را نکشند، افترا نیندند و خلاف نکنند. در این پیمان، مسلمانان خواستار مُبَلَّغی از سوی رسول خدا ﷺ شدند تا اصول و معانی اسلام را به آنان بیاموزد. برای این منظور «مُصَعَّب بن عُمیر»، نماینده پیامبر ﷺ، به همراه بیعت‌کنندگان اعزام شد. پس از آن، اسلام به سرعت

---

۱. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۲، ص ۲۰۶.

در مدینه رواج یافت.<sup>(۱)</sup>

در سال سیزدهم بعثت، ۷۱ مرد و دو زن از برجستگان مدینه، در موسم حج، پیمان عقبه دوم را بستند. از آنجا که این پیمان، نوعی تشکل نظامی برای دفاع از رهبری بود، به «بیعة الحرب» معروف شد<sup>(۲)</sup> و از حوادث مهم تاریخ صدر اسلام به شمار می‌آید. اهمیت آن به عزم و اراده مسلمانان یشرب، در حمایت از پیامبر ﷺ و مسلمانان مکه باز می‌گردد.

### نکته‌ها:

۱. پیمان عقبه، زمینه‌ساز هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه بود. این پیمان، از نظر تاریخی، به اندازه‌ای سرنوشت‌ساز بود که بیعت‌کنندگان آن را تاریخ‌سازان آن مقطع تاریخ اسلام می‌شناسند. بیشتر آنان در غزوات بعدی اسلام به شهادت رسیدند.

۲. بیعت، از اساسی‌ترین مفاهیم سیاسی در اسلام است. مفهومی که افراد

۱. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۷۱.

۲. السیرة النبویة، ج ۱، ص ۴۵۴.



- جامعه را به رهبر آن پیوند می‌دهد و تعهدات آنها را به یکدیگر مشخص می‌کند.
۳. زمانی که این بیعت با پیامبر ﷺ بسته شد، شیطان بر فراز عقبه، با صدای بسیار بلند بانگ برداشت که ای مردم مکه، آیا می‌دانید که محمد ﷺ و یارانش برای جنگ با شما جمع شده‌اند و پیمان بسته‌اند؟<sup>(۱)</sup>
۴. عقبه نیز مانند بسیاری از مکان‌های دیگر، شاهد حضور شجاعانه علی رضی الله عنه بود که هنگام بروز خطر، جان خود را سپر بلائی رسول خدا ﷺ می‌کرد.<sup>(۲)</sup>
۵. آدرس: چهارصد متری غرب جمره عقبه در منا، در سمت راست مسیر.

---

۱. بحار الأنوار، ج ۱۹، ص ۴۸.

۲. همان.

## قبرستان ابوطالب

قبرستان «ابوطالب» یا «مُعلی» (محلّه بالا) یا «حُجون» قبرستانی قدیمی است که در شمال مسجدالحرام است و پس از بقیع، مهم‌ترین قبرستان برای مسلمانان است.

شخصیت‌های برجسته مدفون در این قبرستان عبارت‌اند از:

۱. عبدالمطلب، جد پیامبر ﷺ و از چهره‌های مهم بنی‌هاشم و سرشناس مکه. او دو سال سرپرستی رسول خدا ﷺ را بر عهده داشت. عبدالمطلب پس از مرگ عمویش مطلب، همه امور قریش را بر عهده داشت. (۱) وی چاه زمزم را دوباره حفر کرد و مردم را به پرستش خداوند یکتا فرا خواند.
۲. ابوطالب، فرزند عبدالمطلب، پدر گرامی علی علیه السلام و عموی پیامبر ﷺ که در برابر فشار مشرکان، جانانه از پیامبر ﷺ پشتیبانی کرد. در سال دهم بعثت، با وفات او، پیامبر ﷺ بزرگ‌ترین حامی خود را از دست داد. (۲)
۳. خدیجه علیها السلام، همسر گرامی پیامبر ﷺ، وی نخستین زنی بود که به پیامبر ﷺ ایمان

۱. السیره النبویه، ج ۱، ص ۱۴۲.

۲. عیون الأثر، ج ۱، ص ۱۵۱.

آورد و با ثروت خویش پیامبر ﷺ را یاری کرد. پیامبر ﷺ او را «أَفْضَلُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ»<sup>(۱)</sup> خواند و فرمود:

همانا من خدیجه را بر زنان امتم برتری می‌دهم، همان‌گونه که مریم بر زنان عالم برتری داده شد. او به من ایمان آورد هنگامی که مردم به من کفر ورزیدند؛ او مرا تأیید کرد هنگامی که مردم مرا تکذیب کردند. هنگامی که مردم مالشان را از من دریغ کردند، او اموالش را در اختیار من گذاشت.<sup>(۲)</sup>

آن بانوی فداکار، با آن همه ثروت و مکنت، سه سال در شعب ابی‌طالب، در سختی‌ها با پیامبر ﷺ ماند و مایه آرامش ایشان بود. سرانجام حضرت خدیجه رضی الله عنها با پایان یافتن محاصره، در سن ۶۵ سالگی و در رمضان سال دهم بعثت، در شعب ابوطالب از دنیا رفت. پیامبر ﷺ آن سال را «عام‌الحزن» نامید؛ زیرا دو حامی بزرگ خود، یعنی ابوطالب و خدیجه رضی الله عنها را در آن سال از دست داد.

۴. قاسم، فرزند پیامبر ﷺ، که به سبب نام او، کنیه حضرت «ابوالقاسم» شد. وی نخستین مولودی بود که خداوند از خدیجه رضی الله عنها به پیامبر ﷺ داد. قاسم زودتر از

۱. المسند، احمدبن حنبل، ج ۶، ص ۱۱۷.

۲. مجمع الزوائد، ج ۹، ص ۲۲۳.





دیگر فرزندان پیامبر ﷺ دار فانی را وداع کرد. پیامبر ﷺ او را در مکانی به خاک سپرد که اکنون نزدیک قبر خدیجه ﷺ است. (۱)

### نکته‌ها:

۱. در این قبرستان، تعدادی از صحابه، تابعین، فرزندان و نوادگان ائمه ﷺ، سادات و علمای جلیل‌القدر دفن شده‌اند.
۲. برای مرقد حضرت خدیجه ﷺ و ابوطالب و برخی از مزارهای دیگر، گنبد و بارگاهی بود که وهابیان آنها را ویران کردند.
۳. زمانی که پیامبر ﷺ با همراهانش به این قبرستان آمد، فرمود: «به زیارت قبور بروید که دیدار قبور، شما را به فکر مرگ خواهد انداخت». (۲)
۴. آدرس: سه راهی جاده مسجدالحرام و خیابان حجون، دامنه کوه حجون.

۱. سفینه البحار، ج ۲، ص ۳۹۹.

۲. التحفة السنّیه، ص ۳۵۸.



## مزار شهدای فِخ

آرامگاه شهدای «فخ» در شمال غربی مسجدالحرام و در مدخل ورودی شهر مکه است. از قیام‌هایی که مقابل ظلم و ستم حکومت عباسی انجام گرفت، قیام شیعیان به رهبری حسین بن علی بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام است. این قیام در سال ۱۶۹ هـ.ق، ضد هادی عباسی، در منطقه فخ رخ داد؛<sup>(۱)</sup> به همین دلیل «حسین بن علی» به شهید فخ و این مکان به مزار شهدای فخ معروف شد.

حسین بن علی قیامش را در مدینه آغاز کرد و پس از مسلط شدن بر این شهر، از آنجا که زمان حج نزدیک بود، همراه سیصد تن از شیعیان و نزدیکانش به سوی مکه حرکت کرد. آنها در منطقه «تنعیم» و نزدیک «جبل البرود»<sup>(۲)</sup> که به وادی فخ معروف است، با سپاهیان خلیفه روبه‌رو شدند و در نبردی که روی داد، وی، با تعداد دیگری از سادات حسنی به شهادت رسیدند.

سپاهیان عباسی، سرهای بیش از یکصد نفر از شهدا را از تن جدا کردند و

۱. تاریخ ابن خلدون، ج ۳، ص ۸.

۲. اخبار مکه و ما جاء فیها من الآثار، ج ۲، ص ۳۹۸.



همراه اسرا نزد خلیفه فرستادند. زمانی که سرهای شهدا را نزد خلیفه آوردند، امام موسی کاظم علیه السلام و شماری از علویان حاضر بودند. حضرت درباره شهید فخر فرمود:

مَضَى وَاللَّهِ مُسْلِمًا صَالِحًا صَوَامًا قَوَامًا أَمْرًا بِالْمَعْرُوفِ، نَاهِيًا عَنِ الْمُنْكَرِ مَا كَانَ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ  
مثله. (۱)

سوگند به خدا که به شهادت رسید، درحالی که مسلمان و درستکار بود و بسیار روزه می‌گرفت و بسیار شب زنده‌دار بود و امر به معروف و نهی از منکر می‌کرد. میان خاندانش کسی مثل او نبود.

بدن‌های بی سر شهدای فخر را پس از سه روز، در همان محل دفن کردند. (۲)

### نکته‌ها:

۱. از ویژگی‌های این قیام این است که پیش از وقوع این حادثه، روایاتی درباره مقام و منزلت حسین بن علی، صاحب فخر وارد شده بود. پیامبر صلی الله علیه و آله زمانی

۱. بحار الأنوار، ج ۴۸، ص ۱۶۵.

۲. مقاتل الطالبیین، صص ۳۶۴ - ۳۸۶.

که از فسخ می‌گذشت، ایستاد، دو رکعت نماز خواند و پس از آن گریه کرد. وقتی اصحاب، دلیلش را پرسیدند، حضرت فرمود: جبرئیل به من خبر داد:

یا محمد ان رجلا من ولدک یقتل فی هذا المكان و أجر الشهید معه، اجر الشهیدین.<sup>(۱)</sup>

ای محمد، مردی از فرزندان تو در اینجا کشته می‌شود که اجر شهید همراه او، اجر دو شهید است.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «شهادای فسخ از بهترین اهل زمین اند.»<sup>(۲)</sup>

۲. آدرس: مدخل ورودی مکه از جاده مدینه، خیابان تنعیم، خیابان شهدا.

---

۱. مقاتل الطالبیین، ص ۳۶۷.

۲. بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۳۵۲.

## مسجد تنعیم

از میقات‌های عمره مفرده، «تنعیم» است که در شمال غربی مسجدالحرام واقع است. تنعیم، نقطه آغاز حرم است. کسانی که قصد دارند درون مکه برای عمره مفرده محرم شوند، می‌توانند از این مسجد محرم شوند. به دلیل قرار گرفتن این منطقه، بین دو کوه «ناعم» و «نعیم» این مکان را «تنعیم» می‌گویند.<sup>(۱)</sup>

در حجةالوداع، به دستور پیامبر ﷺ، «عبدالرحمان بن ابی‌بکر»، خواهرش عایشه را برای محرم‌شدن، تا تنعیم همراهی کرد.<sup>(۲)</sup> بسیاری از حج‌گزاران در مکه، به پیروی از این دستور پیامبر ﷺ، در تنعیم احرام عمره می‌بندند.

### نکته‌ها:

۱. «حُبَيْبُ بْنُ عَدِيٍّ»، مُبَلِّغٌ و صحابه بزرگ پیامبر ﷺ در تنعیم به شهادت رسید. او که با گروهی از یاران پیامبر ﷺ برای تبلیغ اسلام به سرزمین‌های اطراف

۱. معجم البلدان، ج ۲، ص ۴۹.

۲. کافی، ج ۴، ص ۲۴۹؛ صحیح مسلم، ج ۲، ص ۸۷۰؛ سنن أبی داود، ج ۲، ص ۸۵.





اعزام شده بود، در راه به اسارت مشرکان مکه در آمد. آنان خبیب را در تنعیم به دار آویختند.<sup>(۱)</sup>

خبیب بن عدی پیش از اعدام، دو رکعت نماز خواند و برای اینکه مبادا بگویند از مرگ می ترسد، نماز خود را کوتاه خواند. خبیب، پایه گذار سنت نماز قبل از شهادت، میان مسلمانان است.<sup>(۲)</sup>

۲. «جُنْدَب بن زمره» از مسلمانان مکه بود. او هنگام شنیدن آیات هجرت، با آنکه به شدت بیمار بود، به خاندانش گفت: «به خدا سوگند یک شب هم در مکه نخواهم ماند. می ترسم در آن بمیرم و از مهاجران نباشم».

پسرانش او را در سریری گذاشته و به درخواست خودش، او را به تنعیم بردند<sup>(۳)</sup> و در آنجا وفات کرد. شأن نزول این آیه درباره اوست:

۱. الطبقات الکبری، ج ۲، ص ۴۴.

۲. سیره النبویه، ج ۲، ص ۱۷۴.

۳. المغازی، ج ۱، ص ۷۴.

﴿وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْنِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ

أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ (نساء: ۱۰۰)

و هر که از خانه خود در حال هجرت به سوی خدا و رسول خارج شود، سپس مرگ او را دریابد، پاداش او بر خدا حتمی و ثابت است. (۱)

۳. تنعیم از منزلگاه‌های کاروان امام حسین علیه السلام، هنگام حرکت به سمت کربلاست. (۲)

۴. آدرس: جاده الهجره، ابتدای محدوده حرم در مسیر مکه - مدینه.

---

۱. مجمع البیان، ج ۳، ص ۱۵۳.

۲. الإرشاد مفید، ج ۲، ص ۶۹.

## مسجد شجره

«مسجد شجره» در شمال مسجدالحرام و در منطقه حجون قرار دارد. یکی از معجزات پیامبر ﷺ در این مکان رخ داده است. به همین مناسبت مسجد شجره ساخته شد.

«رکانه بن عبد یزید» از دشمنان سرسخت پیامبر ﷺ بود. پیامبر ﷺ «رکانه» را به اسلام دعوت کرد؛ اما او از پیامبر ﷺ معجزه خواست.<sup>(۱)</sup>

امیر مؤمنان علیه السلام در خطبه قاصعه در شرح این معجزه فرمود:

من خدمت پیامبر ﷺ بودم که اشراف قریش خدمت آن حضرت رسیدند و گفتند: «یا محمد، تو امر بزرگی را مدعی شده‌ای؛ پدران و همچنین کسی از اهل بیت و خاندان شما از این گونه ادعاها نکردند. اکنون از شما مطلبی را می‌پرسیم، اگر پاسخ دادی نبوت تو را تصدیق خواهیم کرد. چنانچه از جواب آن عاجز شدی، معلوم است که در ادعای خود صادق نیستی.»

حضرت فرمود: «سؤال شما چیست؟» گفتند: «امر کن این درخت که اکنون مقابل ماست از زمین کنده شود و با ریشه‌های خود، نزد ما حاضر گردد و جلوی شما توقف کند.»

۱. السیرة النبویة، ج ۱، ص ۳۹۶؛ کنز الفوائد، ج ۱، ص ۲۱۱.



حضرت فرمود: «خداوند به همه چیز قادر است. اگر پروردگار این کار را انجام دهد، شما ایمان خواهید آورد و به حق گواهی می‌دهید؟» گفتند: «آری».

حضرت فرمود: «من اینک خواسته‌های شما را انجام خواهم داد؛ اما می‌دانم شما هرگز طالب خیر و سعادت نبوده‌اید».

پس از این فرمود: «ای درخت اگر به خدا و روز جزا ایمان داری، و می‌دانی که من رسول پروردگار هستم، از جای خود حرکت کن و به اذن خداوند، مقابل من قرار گیر».

امیر مؤمنان علیه السلام فرمود:

به خداوند قسم درخت از محل خود کنده شد و درحالی که جوش و خروشی هم می‌کرد، خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله توقف کرد». در این هنگام قریش که به این ماجرا نگاه می‌کردند، گفتند: «این عمل شما سحر و جادوگری است و آیا جز این (امیرمؤمنان علیه السلام) دیگری شما را تصدیق می‌کند؟!»<sup>(۱)</sup>

### نکته‌ها:

۱. امام علی علیه السلام ناظر معجزه‌ای بود که کمتر کسی از مسلمانان آن را دید.

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲؛ بحار الأنوار: ج ۱۴، ص ۴۷۶.

۲. مسجدی با همین نام با تاریخچه‌ای دیگر، در مدینه وجود دارد که از میقات‌هاست.
۳. آدرس: خیابان مسجد الحرام، بعد از پل سلیمانیه.

## مسجد اجابه

مسجد اجابه در شمال مسجدالحرام است و پیامبر گرامی اسلام نیز در آن نماز خواندند.<sup>(۱)</sup> ایشان قبل از بعثت، روزها را در غار حرا به سر می بردند و شبها از غار حرا پایین می آمدند و در این محل که به «شعب الخلفین» شهرت داشت، استراحت می کردند. در این هنگام، خدیجه رضی الله عنها هم از مکه می آمد و با ایشان دیدار می کرد.<sup>(۲)</sup> پیامبر صلی الله علیه و آله در سال دهم هجرت، در سفر حجة الوداع هنگام بازگشت از منا، در این مکان استراحت کردند.<sup>(۳)</sup>

### نکته‌ها:

۱. مسجدی با همین نام (مسجدالاجابه، مباهله) در مدینه منوره وجود دارد که ماجرای تاریخی آن با این مسجد، کاملاً متفاوت است.
۲. آدرس: منطقه معابده، جاده مسجدالحرام، نبش خیابان الاجابه.

۱. اخبار مکه، ازرقی، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲. اخبار مکه، فاکهی، ج ۴، ص ۱۸۱.

۳. مکه فی وجدانی، ص ۱۰۲.





## مسجد الرایه

مسجد «الرایه» در شمال مسجدالحرام است و پیامبر گرامی اسلام ﷺ در آن نماز خواند.<sup>(۱)</sup> در سال هشتم هجرت، هنگام فتح مکه، به دستور پیامبر ﷺ پرچم اسلام را در این مکان برافراشتند.<sup>(۲)</sup>

پیامبر ﷺ برای ورود به مکه، سپاه اسلام را به چهار گروه تقسیم کرد و از چهار سمت مکه، راه‌های ورود را به آنان نشان داد و تأکید فرمود: «جز با کسی که با شما بجنگد، نجنگید».<sup>(۳)</sup> سپس پیامبر ﷺ پرچم پیروزی را به دست «سعدین عباد»<sup>(۴)</sup>، پرچم‌دار و بزرگ انصارِ مدینه داد و فرمود که پیش از ورود آن حضرت وارد مکه شود.

سعد هنگام حرکت به سمت مکه گفت: «امروز، روز جنگ است». مهاجرین این جمله را شنیدند و به اطلاع پیامبر ﷺ رساندند. پیامبر ﷺ به علی رضی الله عنه فرمود: «به سرعت خود را به سعد برسان و پرچم را از او بگیر و خود با پرچم وارد

۱. أخبار مکه، فاکهی، ح ۲۳۲۱؛ سنن ابن ماجه، ح ۱۰۴۰.

۲. دلائل النبوة، ج ۵، ص ۴۱.

۳. مغازی، ج ۲، ص ۸۲۵.



شهر مکه شو.<sup>(۱)</sup> با این اقدام پیامبر ﷺ و تدبیر امام علی علیه السلام مکه بدون خونریزی فتح شد.

### نکته:

در صدر اسلام، برای سازماندهی و رهبری نیروها از پرچم استفاده می‌شد. به دلیل اهمیت و حساسیتی که پرچم در نبرد داشت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بهترین و شایسته‌ترین فرد را از لحاظ ایمان و شجاعت برای پرچم‌داری برمی‌گزید. امام علی علیه السلام پرچم‌دار مهاجرین و سعد بن عباد، پرچم‌دار انصار بود.

---

۱. الإرشاد، ج ۱، ص ۶۱؛ السیرة النبویة، ج ۲، ص ۴۰۷.

## مسجد جن

مسجد جن، در شمال مسجد الحرام و حاشیه قبرستان ابوطالب است. نامگذاری آن به مسجد «جن»، مربوط به اسلام آوردن گروهی از جنیان به اسلام است.<sup>(۱)</sup> پیامبر اکرم ﷺ در حال بازگشت از طائف، پس از طی کردن مسیری طولانی و به سبب نپذیرفتن اسلام از سوی بزرگان طائف، با دلی اندوهگین در این مکان که به «نخله» معروف بود، کنار نخل خرمایی شب را گذراند و نیمه شب برای اقامه نماز شب برخاست.<sup>(۲)</sup>

هفت تن از جنیان، هنگام گذشتن از آن مکان، قرآن خواندن پیامبر ﷺ را شنیدند. آیات دل‌نشین قرآن، چنان مجذوبشان کرد که مانع از حرکت آنان شد و تا پایان خواندن قرآن و نماز، در جای خود ایستادند. پس از اتمام آن به دین اسلام ایمان آوردند و به سوی قوم خود بازگشتند و آنان را به دین اسلام دعوت کردند. خدای متعال، داستان ایشان را در قرآن این‌گونه بیان فرمود:

۱. اخبار مکه و ما جاء فيها من الآثار، ج ۲، ص ۲۰۱.

۲. الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۶۵.

﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ﴾ (احقاف: ۲۹)

[به یاد آور] هنگامی که گروهی از جن را به سوی تو متوجه ساختیم تا قرآن را بشنوند. وقتی حضور یافتند، به یکدیگر گفتند: «خاموش باشید! تا آیات قرآن را [بشنوید] و هنگامی که پایان یافت، به سوی قومشان، برای تبلیغ و هدایت بازگشتند!

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «پس از این ماجرا ۷۱ هزار تن از آنان با پیامبر صلی الله علیه و آله بیعت کردند.» (۱)

### نکته‌ها:

۱. «جن» نوعی از مخلوقات خداست که از حواس ما پوشیده‌اند. قرآن کریم، وجود چنین موجوداتی را تصدیق کرده است. جن از جنس آتش خلق شده، چنان‌که بشر از جنس خاک خلق شده است. آفرینش جن قبل از بشر بوده است. (۲)
۲. جن نیز برای عبادت خلق شده است و دارای مرگ و زندگی است و

۱. الاحتجاج، ج ۱، ص ۲۲۲.

۲. تفسیرالمیزان، ج ۲۰، ص ۳۹.



همانند انسان، مؤمن و کافر و منافق دارد.<sup>(۱)</sup>

۳. رسالت پیامبر اکرم ﷺ از سوی خداوند، شامل انس و جن است.

۴. خداوند، با اسلام آوردن گروهی از اجنه در این سفر، دل اندوهگین پیامبر ﷺ را تسکین داد.

۵. آدرس: خیابان مسجدالحرام، بین پل حجون و پل سلیمانیه، نزدیک قبرستان ابوطالب.

---

۱. تفسیرالمیزان، ج ۲۰، ص ۳۹.



## مسجد حدیبیه

مسجد حدیبیه در بیست کیلومتری غرب مسجدالحرام و در مسیر قدیم مکه - جده است. این مکان، رویداد مهم صلح حدیبیه را به خود دیده است. از این مسجد با عنوان مسجد «شمیسی» نیز یاد می‌شود.

در سال ششم هجری پیامبر اکرم ﷺ همراه ۱۴۰۰ نفر از مسلمانان به قصد انجام دادن مراسم عمره، با لباس احرام به سمت مکه حرکت کردند. خبر آن به مشرکان مکه رسید. آنان با فرستادن سپاهیان مسلح و استقرار در بیست کیلومتری مکه، تصمیم گرفتند تا از ورود آن حضرت به مکه جلوگیری کنند.

زمانی که مسلمانان به منزلگاه حدیبیه رسیدند، ناقه پیامبر ﷺ زانو بر زمین زد و از حرکت باز ایستاد. اصحاب پیامبر ﷺ گفتند: «شتر و امانده است». رسول خدا ﷺ فرمود: «باز نمانده، بلکه آن کس که فیل (سپاه ابرهه) را از رفتن به سوی مکه بازداشت، این شتر را نیز از رفتن باز داشته است».<sup>(۱)</sup>

سپس پیامبر ﷺ و اصحاب در حدیبیه توقف کردند و تصمیم گرفتند با مشرکان

---

۱. السیرة النبویة، ج ۲، ص ۳۱۰.

مذاکره کنند. در این میان، نمایندگان بسیاری از طرف قریش می آمدند و درخواست پیامبر ﷺ را برای ورود به مکه و انجام دادن مناسک عمره رد می کردند؛ حتی پیامبر ﷺ برای نشان دادن حسن نیت و رساندن پیام خود به سران قریش، «عثمان بن عفان» را که اقوام زیادی در مکه داشت، مأمور خود کرد و به مکه فرستاد.

اما مشرکان او را به اسارت گرفتند. زمانی که مسلمانان از عثمان خبری نیافتند، گمان کردند او کشته شده است. پیامبر ﷺ برای آماده باش مسلمانان، زیر درختی با یارانش پیمان دوباره بست که این بیعت، «بیعت رضوان» نام گرفت. (۱)

در این هنگام، خداوند با نزول این آیه به مسلمانان وعده پیروزی نزدیک داد:

﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ (۲)

خداوند از مؤمنان - هنگامی که در زیر آن درخت با تو بیعت کردند - خشنود شد؛ خدا آنچه را در درون دل هایشان (از ایمان و صداقت) نهفته بود می دانست؛ از این رو آرامش را بر دل هایشان نازل کرد و پیروزی نزدیکی را پاداش آنها قرار داد.

۱. الطبقات الكبرى، ج ۲، ص ۷۶.

۲. (فتح: ۱۸).



پیامبر ﷺ با این عمل به مشرکان هشدار داد که اگر به راستی سر جنگ دارند و بهانه‌جویی می‌کنند، او نیز در مقابل آماده جنگ خواهد شد.

پس از اطمینان قریش از هدف پیامبر ﷺ با فرستادن «سهیل بن عمرو» برای مذاکره، صلح‌نامه‌ای در چند ماده تهیه و به دست حضرت علی رضی الله عنه نوشته شد و به امضای دو طرف رسید.<sup>(۱)</sup> از جمله مفاد این صلح‌نامه این بود که دو گروه متعهد شوند تا ده سال، جنگی میان آنان صورت نگیرد و مسلمانان از همان‌جا برگردند و سال آینده به مدت سه روز برای عمره به مکه بیایند. این صلح‌نامه در تاریخ اسلام، به صلح «حدیبیه» شهرت یافت که باعث تحولات عظیمی برای مسلمانان شد. پس از این ماجرا، پیامبر ﷺ و مسلمانان بعد از قربانی کردن هفتاد شتر و تراشیدن سر در حدیبیه، از احرام خارج شدند و به مدینه بازگشتند.

### نکته‌ها:

۱. در صلح حدیبیه، زمینه گسترش اسلام در عربستان و خارج از مرزهای آن فراهم شد.
۲. اصل در اسلام صلح، و جنگ بنابر ضرورت است.

۱. السیره النبویه، ج ۲، ص ۳۱۷.

۳. وقتی سهیل، نماینده مشرکان قبول نکرد در متن صلح نامه «بسم الله الرحمن الرحیم» و «رسول الله» نوشته شود، مسلمانان ناراحت شدند. پیامبر ﷺ با در نظر گرفتن همه شرایط به علی ﷺ فرمود: «بنویس باسمک اللهم»، این صلح نامه‌ای از سوی محمد، پسر عبدالله است».

۴. امام صادق ﷺ درباره صلح حدیبیه فرمود: «وما كان قضية اعظم بركة منها»<sup>(۱)</sup>؛ «هیچ رویدادی در تاریخ زندگانی رسول خدا ﷺ سودمندتر از پیمان صلح حدیبیه نبوده است».

۵. در حدیبیه، نماینده مشرکان هنگامی که دید مسلمانان قطرات آب وضوی پیامبر ﷺ را برای تبرک بر می‌دارند، به مشرکان گفت: «با این علاقه‌ای که مسلمانان به محمد دارند، نمی‌توانید آنها را از او جدا کنید».

۶. پیامبر اکرم ﷺ در حدیبیه، بازوی علی ﷺ را گرفت و فرمود: «این بزرگوار، امیر آفریدگان و قاتل فاجران است؛ کسی که به یاری او برخیزد، خدا او را یاری می‌کند و کسی که او را خوار کند، خدا او را خوار و ذلیل می‌سازد».<sup>(۲)</sup>

۷. آدرس: کیلومتر ۱۵ جاده قدیم مکه - جده.

---

۱. کافی، ج ۸، ص ۳۲۶.

۲. فضائل الخمسة من الصحاح الستة، ج ۲، ص ۱۰۵.

## چاه طوی

چاه «طوی» از چاه‌های معروف مکه است که در منطقه ذی طوی، در شمال مکه واقع است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حجة الوداع، سال دهم هجری، شب چهارم ذی حجه را در ذی طوی توقف کرد. آن حضرت پس از اقامه نماز صبح، با آب این چاه غسل کرد<sup>(۱)</sup> و برای انجام دادن مناسک حج، وارد مکه شد.

### نکته‌ها:

۱. در سال ششم هجری، مشرکان مکه در ذی طوی جمع شدند و سوگند خوردند که مانع ورود پیامبر صلی الله علیه و آله به مکه شوند.<sup>(۲)</sup> در سال هشتم هجری پس از فتح مکه، هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله به ذی طوی رسید، به شکرانه این پیروزی، در درگاه خداوند، تواضع و فروتنی کرد و با مسلمانان وارد مکه شد.<sup>(۳)</sup>
۲. امام باقر علیه السلام فرمود: «حضرت ولی عصر علیه السلام از وادی ذی طوی با

۱. صحیح بخاری، ج ۲، ص ۵۶۲.

۲. السیرة النبویة، ج ۲، ص ۳۰۹.

۳. المغازی، ج ۲، ص ۸۲۴.

مجاهدانی، به تعداد نفرات بدر (۳۱۳ تن) وارد مکه می‌شود و کنار کعبه می‌ایستد و پرچم انقلاب و پیروزی را در آنجا برپا می‌دارد.<sup>(۱)</sup> در دعای ندبه از ذی طوی یاد شده است.

۳. آدرس: ۱۳۰۰ متری شمال غربی مسجدالحرام، منطقه جرول، مقابل مستشفی الولادة (زایشگاه مکه مکرمه).

---

۱. بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۳۰۷.

## کارگاه پرده‌بافی مکه مکرمه

کارگاه پرده‌بافی در منطقه «ام‌الجود» در غرب مکه و در مسیر قدیم مکه به جده است. «مصنع كسوة الكعبة المشرفة» یا کارگاه پرده‌بافی مکه مکرمه در سال ۱۳۵۶ (۱۳۹۷ ه. ق) با هدف تهیه جامه کعبه آغاز به فعالیت کرد. این کارگاه، شامل بخش‌های آزمایشگاه، رنگرزی، طراحی، بافندگی و زردوزی است. پوشاندن پرده بر کعبه که بیشتر به هدف حفظ دیوارهای آن از آسیب‌های بیرونی و نیز، حرمت‌نهادن به آن بود، به‌مرور زمان، از نظر سیاسی با اهمیت شد. پرده خانه خدا بعد از تعویض به قطعات کوچک تقسیم و به نمایندگان و سفرای کشورهای اسلامی و میهمانان بلندپایه هدیه می‌شود.<sup>(۱)</sup>

---

۱. موزه و پرده‌بافی، ص ۱۰۱.





## موزه حرمین شریفین

موزه حرمین شریفین در منطقه «ام الجود» در غرب مکه و در مسیر قدیم مکه به جده، کنار کارگاه پرده‌بافی کعبه واقع است. «معرض عمارة الحرمین الشریفین» یا موزه ساختمان حرمین شریفین، در سال ۱۳۷۹ (۱۴۲۰ هـ. ق) در مکه مکرمه ساخته شد. این موزه با هدف نگهداری آثار مهم و تاریخی مسجدالحرام و مسجدالنبی تأسیس شد و شامل بخشی از نمادها و آثار تاریخی است که در بازسازی یا توسعه حرمین شریفین از این اماکن خارج و در هفت بخش در موزه به نمایش گذاشته شده است.

قدیمی‌ترین اثر موجود در این موزه، ستونی چوبی است که در سال ۶۵ هـ. ق (۴ سال بعد از واقعه کربلا) در زمان حاکمیت «عبدالله بن زبیر»، درون کعبه نصب شده بود. کهن‌ترین اثر مربوط به مسجدالنبی نیز، در قدیمی‌ترین منبر این مسجد است که در سال ۹۶۹ هـ. ش روی آن نصب شده بود.<sup>(۱)</sup> درب قدیمی کعبه و پلکان قدیمی آن، از دیگر آثار قدیمی این موزه است.

---

۱. موزه و پرده‌بافی، ص ۱۳.



معرض معاني الحرمين الشريفين

EXHIBITION OF THE  
TWO HOLY MOSQUES  
ARCHITECTURE

معرض معاني  
الحرمين الشريفين

## برخی آثار موجود در موزه

۱. تصاویر زیبا از مکه مکرمه، مدینه منوره و مشاعر مقدس که قدیمی‌ترین آن متعلق است به قرن ۱۲ هجری قمری.
۲. کلید و قفل کعبه که متعلق است به زمان «عبدالحمید دوم» در عهد امپراطوری عثمانی.
۳. درب کعبه که متعلق است به زمان «سلطان مرادخان چهارم» در عهد امپراطوری عثمانی در سال ۱۰۴۵هـ. ق. این درب از جنس چوب است که با روکش نقره و طلا ساخته شده.
۴. قاب‌های حجرالأسود که متعلق است به عهد سلطان مراد خان عثمانی و عهد سعودی.
۵. ساعت‌های قدیمی که متعلق است به عهد «عبدالحمید اول» عثمانی در تاریخ ۱۲۷۷هـ. ق.
۶. آدرس: منطقه ام الجود، کیلومتر ۱ جاده قدیم مکه-جده













## منابع

١. قرآن كريم
٢. آثار اسلامى مكه و مدينه، رسول جعفریان، قم، نشر مشعر، ١٣٧١ هـ. ش.
٣. الاحتجاج على أهل اللجاج، احمد بن على طبرسى، مشهد، نشر مرتضى، ١٤٠٣ هـ. ق.
٤. اخبار مكة و ما جاء فيها من الآثار، محمد بن عبد الله بن احمد ازرقى، بيروت، دار اندلس، ١٤١٦ هـ. ق.
٥. الإرشاد فى معرفة حجج الله على العباد، محمد بن محمد بن نعمان (شيخ مفيد)، قم، كنگره شيخ مفيد، ١٤١٣ هـ. ق.
٦. أمالى الصدوق، محمد بن على صدوق، چاپ پنجم، بيروت، اعلمى، ١٤٠٠ هـ. ق.
٧. انساب الاشراف، احمد بن يحيى بلاذرى، تحقيق: سهيل زكار، بيروت، دارالفكر، ١٤١٧ هـ. ق.
٨. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، علامه محمدباقر مجلسى، تهران، اسلاميه.
٩. البدايه و النهايه، اسماعيل بن عمر بن كثير، دارالفكر، بيروت، ١٤٠٧ هـ. ق.

١٠. تاريخ الأمم و الملوك، محمد بن جرير طبرى، تحقيق: محمدابوالفضل ابراهيم، بيروت، دار التراث، ١٩٦٧م.
١١. تاريخ اليعقوبى، احمد بن أبى يعقوب يعقوبى، بيروت، دار صادر، بيتا.
١٢. تاريخنامه طبرى، ابو على محمد بن محمد بلعمى، تحقيق: محمد روشن، چاپ دوم، تهران، سروش، ١٣٧٨ هـ.ش.
١٣. تهذيب الأحكام، محمد بن الحسن طوسى، تحقيق: حسن خراسان، چاپ چهارم، تهران، دارالكتب الإسلاميه، ١٤٠٧ هـ.ق.
١٤. دلائل النبوة و معرفة أحوال صاحب الشريعة، ابوبكر احمد بن الحسين بيهقى، تحقيق: عبدالمعطى قلعجى، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤٠٥ هـ.ق.
١٥. ديوان المبتدأ و الخبر فى تاريخ العرب و البربر و من عاصروهم من ذوى الشأن الأكبر، عبد الرحمن بن محمد ابن خلدون، تحقيق خليل شحادة، چاپ دوم، بيروت، دار الفكر، ١٤٠٨ هـ.ق.
١٦. سبل الهدى و الرشاد فى سيرة خير العباد، محمد بن يوسف الصالحى الشامى، تحقيق: عادل احمد عبدالموجود، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤١٤ هـ.ق.
١٧. سنن، محمد بن يزيد ابن ماجه، تحقيق محمد فوائد عبدالباقي، بيروت، دار الفكر.
١٨. السيرة النبوية، عبد الملك بن هشام، تحقيق: مصطفى السقا، بيروت، دار المعرفة، بی تا.

١٩. الطبقات الكبرى، محمد بن سعد، تحقيق: محمدعبدالقادر عطاء، بيروت، دارالكتب العلمية، ١٤١٠هـ. ق.
٢٠. علل الشرائع، محمد بن علي صدوق، قم، داوری.
٢١. عيون الاثر، محمدبن عبدالله بن سيدالناس، بيروت، مؤسسه عزالدين، ١٤٠٦هـ. ق.
٢٢. فضائل الخمسة من الصحاح الستة، سيد مرتضى فيروز آبادی، چاپ دوم، تهران، اسلاميه، ١٣٩٢هـ. ق.
٢٣. الكامل في التاريخ، عزالدين علي ابن اثير، بيروت، دار صادر، ١٣٥٨هـ. ق.
٢٤. الكافي، محمد بن يعقوب كليني، چاپ دوم، تهران، اسلاميه، ١٣٦٢هـ. ش.
٢٥. كنز الفوائد، محمد بن علي كراچكى طرابلسى ابوالفتح، قم، دارالذخائر، ١٤١٠هـ. ق.
٢٦. مجمع البيان في تفسير القرآن، فضل بن حسن طبرسى، تحقيق: محمد جواد بلاغى، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢هـ. ش.
٢٧. مسند احمد، احمد بن حنبل، بيروت، دارصادر.
٢٨. المعالم الاثيره في السنه و السيره، محمد محمد حسن شراب، دمشق، دارالعلم، ١٤١١هـ. ق.
٢٩. معجم البلدان ، ياقوت حموى، بيروت، دارصادر، ١٩٩٥م.
٣٠. المغازى، محمد بن عمر واقدى، تحقيق: مارسدن جونس، چاپ سوم، بيروت، مؤسسة الأعلمی، ١٤٠٩هـ. ق.

٣١. من لا يحضره الفقيه، محمد بن علي صدوق، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین، ١٤٠٤ هـ. ق.
٣٢. موزه و پرده بافی، عمار ابوطالبی، قم، مشعر، ١٣٨٧ هـ. ش.
٣٣. الميزان فی تفسیر القرآن، سيد محمد حسين طباطبائی، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، ١٤١٧ هـ. ق.
٣٤. نهج البلاغه، محمد بن حسين سيد رضى، قم، هجرت، ١٤١٤ هـ. ق.